

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΘΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΞΕΡΑΜΕ

Λόης Λαμπριανίδης

Οικονομικός γεωγράφος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας,
π. Γενικός Γραμματέας Ιδιωτικών Επενδύσεων,
Υπουργείο Οικονομίας & Ανάπτυξης

ΕΝΑ

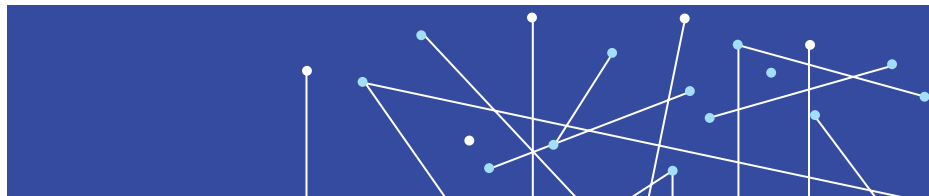
Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΘΑ ΑΛΛΑΞΕΙ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΞΕΡΑΜΕ

Λόης Λαμπριανίδης
Οικονομικός γεωγράφος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας,
π. Γενικός Γραμματέας Ιδιωτικών Επενδύσεων,
Υπουργείο Οικονομίας & Ανάπτυξης

Απρίλιος 2022

** Θερμές ευχαριστίες προς τα μέλη του νεοϊδρυθέντος ομίλου «ΜΕΤΑΒΑΣΗ: Όμιλος για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη», οι γόνιμες παρατηρήσεις των οποίων συνέβαλαν στη βελτίωση και τελική διαμόρφωση του κειμένου.*

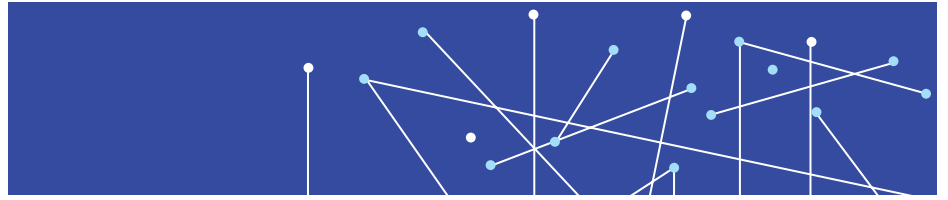
Περίληψη

Ζούμε σε μια περίοδο ριζικών αλλαγών: Διαφαίνεται πως η εισβολή στην Ουκρανία θα λειτουργήσει ως θρυαλλίδα που θα επιφέρει μεγάλες γεωπολιτικές ανακατατάξεις και αλλαγές στην παγκοσμιοποίηση και θα οδηγηθούμε σε οικονομικές συναλλαγές που θα περιορίζονται στο εσωτερικό κάθε γεωπολιτικού πόλου, όποια μορφή και εάν πάρει τελικά ο γεωπολιτικός χάρτης.

Η ένταση της παγκοσμιοποίησης μειώνεται λόγω ενδογενών αστοχιών που την έφεραν ενώπιον αντιθέσεων και αντιφάσεων. Μάλιστα από το 2008 εισήλθε σε μια περίοδο συνεχών και επικαλυπτόμενων κρίσεων, καθώς την οικονομική κρίση διαδέχτηκε η πανδημία, την πανδημία μια καινούργια οικονομική κρίση συνοδευόμενη από ενεργειακή και επισιτιστική κρίση και τώρα ο πόλεμος. Καθώς οι ανισότητες συνεχίζουν να αυξάνονται, μεταξύ χωρών αλλά και εντός των χωρών, μεγάλο μέρος της ευθύνης αποδίδεται στην παγκοσμιοποίηση, με αποτέλεσμα να επιτείνεται η αμφισβήτησή της. Ένα μείγμα διαφόρων πολιτικών κατευθύνσεων («λαϊκιστές», εθνικιστές, δεξιοί αλλά και αριστεροί αντι-παγκοσμιοποιητές κτλ.) οδήγησε στο να υψωθούν φραγμοί στο ελεύθερο εμπόριο, τις επενδύσεις, τη μετανάστευση.

Η αποβιομηχάνιση της Αμερικής, και η μετεγκατάσταση πολλών αμερικάνικων επιχειρήσεων κυρίως στην Κίνα, προκάλεσε έντονες ανησυχίες τόσο στον πληθυσμό όσο και στις αμερικανικές ελίτ. Αυτό οδήγησε στο να αναπτυχθεί η αμερικανική στρατηγική της «διπλής ανάσχεσης», δηλαδή της απομόνωσης τόσο της Κίνας όσο και της Ρωσίας. Τέλος, η δέσμευση των αποθεματικών κεντρικών τραπεζών (Αφγανιστάν, Βενεζουέλας, Ιράν και τώρα Ρωσίας), καθώς και κάποιων ολιγαρχών, θα κλονίσει την εμπιστοσύνη των ιδιωτών δρώντων στην κατάθεση περιουσιακών στοιχείων αλλά και την αγορά περιουσιακών στοιχείων έξω από το γεωπολιτικό τους χώρο. Ο πόλεμος θα λειτουργήσει ως καταλύτης που θα επιφέρει μεγάλες αλλαγές στην παγκοσμιοποίηση και θα οδηγηθούμε σε συναλλαγές που θα περιορίζονται στο εσωτερικό κάθε γεωπολιτικού πόλου.

Τις τελευταίες 10ετίες, οι εξελίξεις στην τεχνολογία επέτρεψαν την κατάτμηση της παραγωγής σε στάδια και την εγκατάστασή της σε διαφορετικές περιοχές-χώρες-ηπείρους. Από τη δεκαετία του 1960, αναγνωρίζοντας τα πλεονεκτήματα της παραγωγής «για τη στιγμή που χρειάζεται» (just-in-time), μεγάλες επιχειρήσεις με έδρα στον παγκόσμιο Βορρά έτειναν να κρατήσουν εκεί τα

κομμάτια της αλυσίδας αξίας που προηγούνταν και έπονταν της παραγωγής (όπως ο σχεδιασμός των προϊόντων και το marketing), ενώ μετέφεραν τις δραστηριότητες ρουτίνας σε μονάδες παραγωγής χαμηλότερου κόστους στον παγκόσμιο Νότο (έτσι η Κίνα εξελίχθηκε στο «παγκόσμιο εργοστάσιο»). Προϊόντα με εκατοντάδες εξαρτήματα συναρμολογούνται με κομμάτια που παράγονται σε όλον τον κόσμο και φτάνουν ακριβώς στην ώρα τους για να συναρμολογηθεί το τελικό προϊόν.

Αυτές οι αλυσίδες αξίας είναι εξαιρετικά αποδοτικές, αλλά και απίστευτα εύθραυστες. Ένα τέτοιο σύστημα βασίζεται στην εμπιστοσύνη ότι όλα τα κομμάτια του παγκόσμιου μηχανισμού δουλεύουν συνδυασμένα και στην ώρα τους. Αν αυτή η εμπιστοσύνη διαρραγεί, όπως συνέβη τώρα στην τρέχουσα ουκρανική, το παγκόσμιο αυτό σύστημα κινδυνεύει να οδηγηθεί σε παράλυση. Η κατάσταση αυτή αναμένεται να προκαλέσει ένα είδος «κοντέματος» των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας, κάνοντάς τις να αναπροσανατολιστούν προς «συμμαχικές» επικράτειες, ώστε η αξιοπιστία των προμηθευτών να μην τίθεται εν αμφιβόλω λόγω γεωπολιτικών αντιπαραθέσεων.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω προτείνονται κάποιες πολιτικές που πρέπει να ακολουθήσει η Ελλάδα. Συγκεκριμένα, πρώτον, πρέπει να προσπαθήσει να πετύχει κάποιας μορφής επάρκεια σε κρίσιμης σημασίας προϊόντα. Δεύτερον, η χώρα χρειάζεται ένα μεγάλο «παραγωγικό άλμα προς τα εμπρός» για να ξεφύγει από την «παγίδα των χωρών μεσαίου μεγέθους». Προς τούτο χρειάζεται να επινοήσει ένα νέο «αναπτυξιακό μονοπάτι», που να εξελίσει και να βελτιώνει τις παραγωγικές της εξειδικεύσεις ώστε να αξιοποιήσει τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνται σήμερα. Όλα αυτά προϋποθέτουν ένα Δημόσιο με ουσιαστικό ρόλο, κάτι που γίνεται πλέον πολιτικά πιο αποδεκτό, καθώς η υποχώρηση της παγκοσμιοποίησης σημαίνει ταυτόχρονα ότι δίνεται περισσότερος χώρος για παρεμβάσεις από την πλευρά του κράτους. Τρίτον, ενόσω κάποια μέρη των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας θα συρρικνώνονται ή και ολόκληρες θα εγκαταλείπονται, η Ελλάδα πρέπει να διερευνήσει στα κενά που δημιουργούνται, και να επιδιώξει άμεσα να εισχωρήσει κατά προτίμηση σε αυτά που δείχνουν να την αναβαθμίζουν τεχνολογικά και ποιοτικά. Τέλος, στο νέο διπολισμό με πολυπολικά στοιχεία, η χώρα -με δεδομένη τη συμμετοχή της στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ- πρέπει να αναπτύξει μια πιο πολυμερή και πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική.

I. Εισαγωγή¹

Εδώ και σχεδόν δυο μήνες, βιώνουμε καθημερινά, τη φρίκη των συνεπειών της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία: νεκροί, τραυματίες, εκτοπισμένοι είτε μέσα στην ίδια τη χώρα τους είτε πρόσφυγες σε τρίτες χώρες, υλικές καταστροφές και άλλα δεινά². Η κατάσταση αυτή έχει ήδη προκαλέσει διεθνή ύφεση, κρίση επισιτιστική και ενεργειακή, και βέβαια σημαντικές προσφυγικές ροές σχεδόν αποκλειστικά προς την Ευρώπη. Μεσο-μακροπρόθεσμα θα προκαλέσει σημαντικές αλλαγές στη μορφή της παγκοσμιοποίησης όπως την ξέραμε μέχρι σήμερα (συρρίκνωση των παγκόσμιων αλυσίδων, εγκατάσταση της παραγωγής σε ασφαλέστερα περιφερειακά μπλοκ κτλ.), και βέβαια υποχώρηση των πολιτικών για την κλιματική αλλαγή.

Όλοι αναρωτιόμαστε γιατί δεν έγινε δυνατό να αποφευχθεί όλο αυτό³ - ασφαλώς με ευθύνη πρωτίστως της ρωσικής επιθετικότητας, αλλά στο υπόβαθρο δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται και η Δυτική στάση της διαρκούς και αναίτιας επέκτασης του NATO προς ανατολάς⁴. Αυτό που προέχει σήμερα είναι να σταματήσει ο πόλεμος γιατί όσο συνεχίζεται εκτός από τον πόνο που φέρνει δεν ξέρει κανείς τί τροπή μπορεί να πάρει⁵. Πάντως, από όλα αυτά υπάρχουν κάποιοι που είναι περισσότερο κερδισμένοι και κάποιοι περισσότερο χαμένοι. Χαμένοι είναι αναμφίβολα η Ουκρανία, με την αδιανόητη καταστροφή που υπέστη και υφίσταται, και δευτερευόντως η Ρωσία αλλά και η ΕΕ, η οποία πλήττεται οικονομικά, ξαναβλέποντας έπειτα από πολλά χρόνια πόλεμο στο έδαφός της και μπαίνοντας ακόμη περισσότερο στη σκιά των ΗΠΑ.

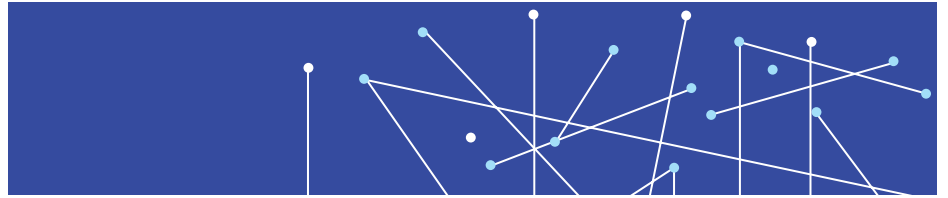
¹ Το κείμενο αυτό απετέλεσε τη βάση της εισήγησής μου στη συνάντηση του ομίλου «ΜΕΤΑΒΑΣΗ: Όμιλος για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη».

² Είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένο να διαμορφώσει κανείς μια στέρεη άποψη για όσα συμβαίνουν και ακόμη περισσότερο για τις μακροπρόθεσμες συνέπειές τους καθώς τα πάντα είναι πολύ ρευστά και οι ανατροπές είναι καθημερινές.

³ Μόλις πριν από έναν χρόνο η Πολωνία και οι χώρες της Βαλτικής απέρριψαν την πρόταση του Μακρόν και της Μέρκελ για τη σύγκληση συνόδου ΕΕ-Ρωσίας.

⁴ π.χ. Ο J. Mearsheimer, επιφανής πολιτικός επιστήμονας, υποστηρίζει πως η απερίσκεπτη επέκταση του NATO προκάλεσε τη Ρωσία (The Economist 19.03.22).

⁵ Όπως μας θυμίζει ο Χατζηιωσήφ (Φιλελεύθερος καπιταλισμός εναντίον αυταρχικού καπιταλισμού, ΕΠΟΧΗ, 03.04.22), ο Κρίστοφερ Κλαρκ, στο βιβλίο του Οι Υπνοβάτες, ισχυρίζεται ότι «οι ευρωπαϊκές δυνάμεις διολίσθησαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο χωρίς να το συνειδητοποιήσουν. Σήμερα άραγε οι Ευρωπαίοι έχουν συνείδηση των συνεπειών των πράξεων τους;»

Κερδισμένες είναι κυρίως οι ΗΠΑ (στρατοβιομηχανικό σύμπλεγμα, παραγωγοί LNG) τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια. Ίσως επίσης είναι η Κίνα⁶ που, προσωρινά τουλάχιστον, βγήκε εκτός κάρου κυρώσεων, ενώ επίσης θα υπάρξει αναβάθμιση κάποιων περιφερειακών χωρών. Χαμένοι εκτός της Ουκρανίας είναι η Ρωσία που τείνει να γίνει «κράτος παρίας» αλλά και η ΕΕ τόσο οικονομικά όσο και λόγω της αποδυνάμωσης της ευρύτερης παγκόσμιας εικόνας της ως εναλλακτικού πόλου ισχύος. Σε κάθε περίπτωση βραχυχρόνια και μακροχρόνια, χαμένοι είμαστε όλοι μας, καθώς η απουσία ασφάλειας, οι νέες ανταγωνιστικές κούρσες εξοπλισμών, η επιδεινούμενη οικολογική και οικονομική κρίση, απειλούν συνδυαστικά να οδηγήσουν τον πλανήτη μας σε αβίωτα μονοπάτια.

Στο κείμενο αυτό θα επικεντρωθούμε κυρίως στις αλλαγές που διαφαίνονται στην παγκοσμιοποίηση⁷ και τις συνέπειές τους.

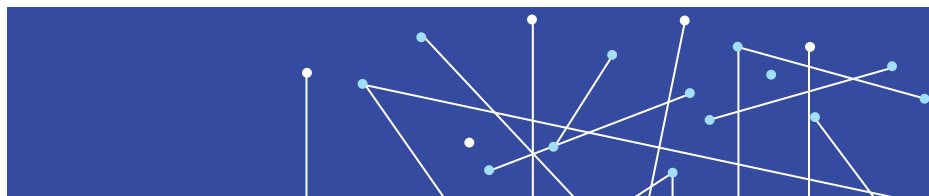
II. Άμεσες συνέπειες της εισβολής στην Ουκρανία και των κυρώσεων που ακολούθησαν

Η ΕΕ χρειάζεται 500 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα (bcm) φυσικό αέριο και LNG ετησίως. Παράγει σχεδόν 200 και εισάγει 300, εκ των οποίων τα 150 από τη Ρωσία. Η Κομισιόν ισχυρίζεται ότι θα μειώσει την εξάρτηση από τη Ρωσία κατά τα 2/3, δηλ. θα βρει 100 bcm μέχρι το τέλος του χρόνου από άλλες πηγές, κάτι που όπως ορθά επισημαίνει ο Γ. Σταθάκης, είναι αδύνατο⁸. Η Ελλάδα εισάγει από τη Ρωσία το 26% πετρελαίου που χρειάζεται και το 39% του φυσικού αερίου.

⁶ Η Κίνα προς το παρόν δεν έχει απώλειες, μεσοπρόθεσμα μπορεί να είναι χαμένη καθώς παγιδεύεται από το φαινόμενο αποπαγκοσμιοποίησης (deglobalisation) και την έκθεσή της στο αμερικανικό δημόσιο χρέος.

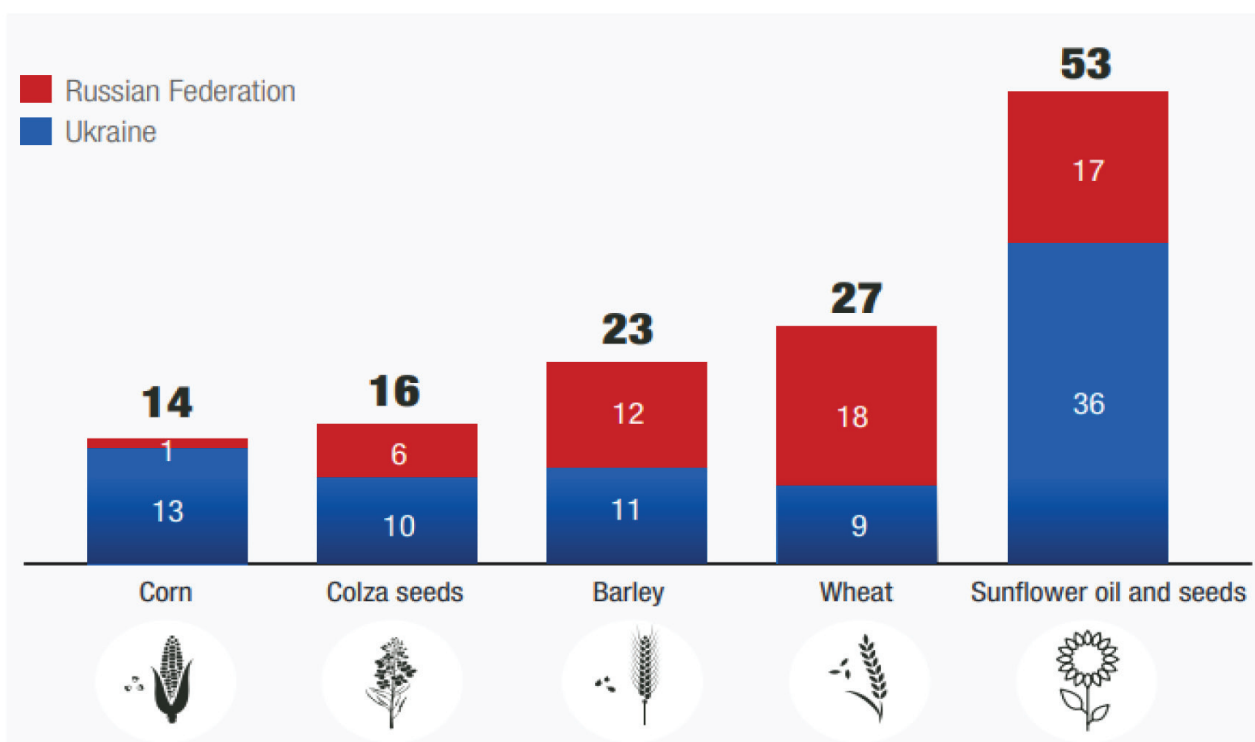
⁷ «Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία έβαλε τέλος στην παγκοσμιοποίηση όπως τη βιώσαμε τις τελευταίες τρεις δεκαετίες» (L. Fink, Διευθύνων Σύμβουλος της BlackRock, της μεγαλύτερης εταιρείας περιουσιακών στοιχείων στον κόσμο, που εποπτεύει \$10 τρισεκ., στην ετήσια επιστολή του προς τους μετόχους - βλ. Financial Times, 25.3.2022).

⁸ Θα βρει δηλαδή 15bcm από τις ΗΠΑ, 6 από αύξηση της παραγωγής της Νορβηγίας και της Ολλανδίας, 2 από το Αζερμπαϊτζάν, 2 από την Αλγερία, και ό,τι καταφέρει από το Κατάρ. Αυτά μας κάνουν μόλις 25-30. Μετά πάμε στη δημιουργική λογιστική της εξοικονόμησης ενέργειας (10), της γρήγορης εγκατάστασης των ΑΠΕ (άλλα 10) και την πλήρη ενεργοποίηση της αποθήκευσης το καλοκαίρι (περίπου άλλα 50 bcm). Βλ. <https://www.ieidiseis.gr/opinions/138587/giorgos-stathakis-i-meteori-evropi-oi-apofaseis-tis-synantisis-koryfis-gia-tin-energeia>

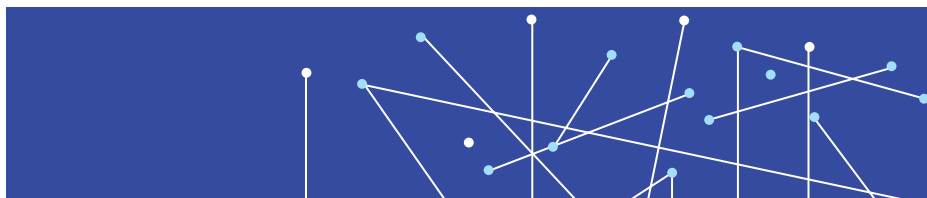

Η εξάρτηση της παγκόσμιας αγοράς από τα αγροτικά προϊόντα της Ρωσίας και της Ουκρανίας είναι εξαιρετικά σημαντική. Συγκεκριμένα, η Ρωσία και η Ουκρανία πραγματοποιούν το 53% των παγκόσμιων εξαγωγών ηλιόσπορου, το 27% σταριού, το 23% κριθαριού και το 14% καλαμποκιού (Διάγραμμα 1). Η εξάρτηση από ρωσικά και ουκρανικά αγροδιατροφικά προϊόντα έχει ως εξής, ενδεικτικά: Τουρκία 25%, Κίνα 23%, Αίγυπτος 22,6%, Ινδία 13% (Διάγραμμα 2). Μάλιστα ορισμένες χώρες της Αφρικής και της Ασίας πιθανόν να οδηγηθούν σε επισιτιστική κρίση, καθότι είναι απόλυτα εξαρτημένες από το σιτάρι που εισάγουν από Ρωσία και Ουκρανία: Σομαλία και Μπενίν 100%, Λάος (Ασία) 95%, Αίγυπτος 81%, Σουδάν 75% (Διάγραμμα 3).

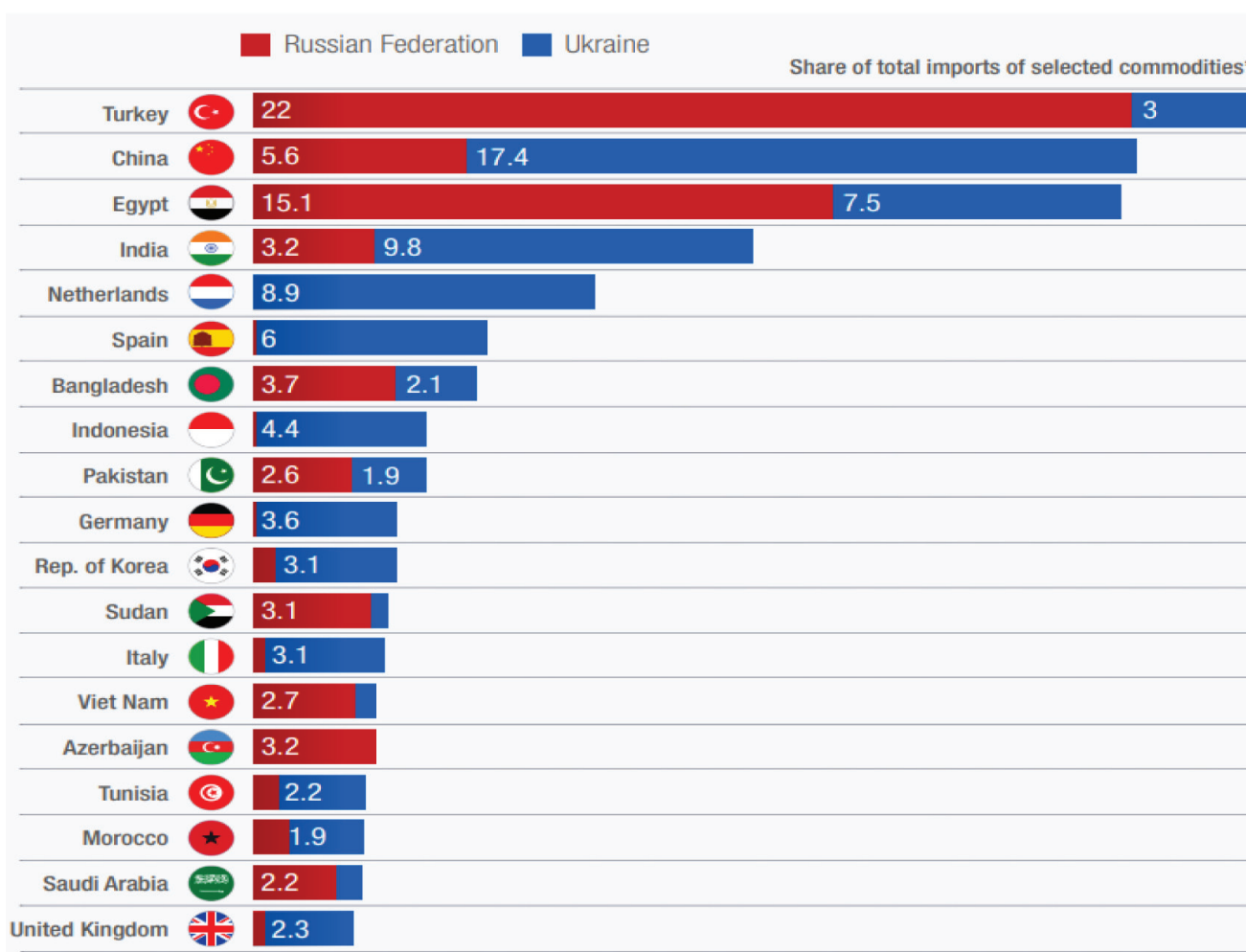
Διάγραμμα 1:
Ρωσία και Ουκρανία: παγκόσμιοι παίκτες στην αγορά σιτηρών (%)

Πηγή: UNCTAD (2022) The impact of trade and development of the war in Ukraine

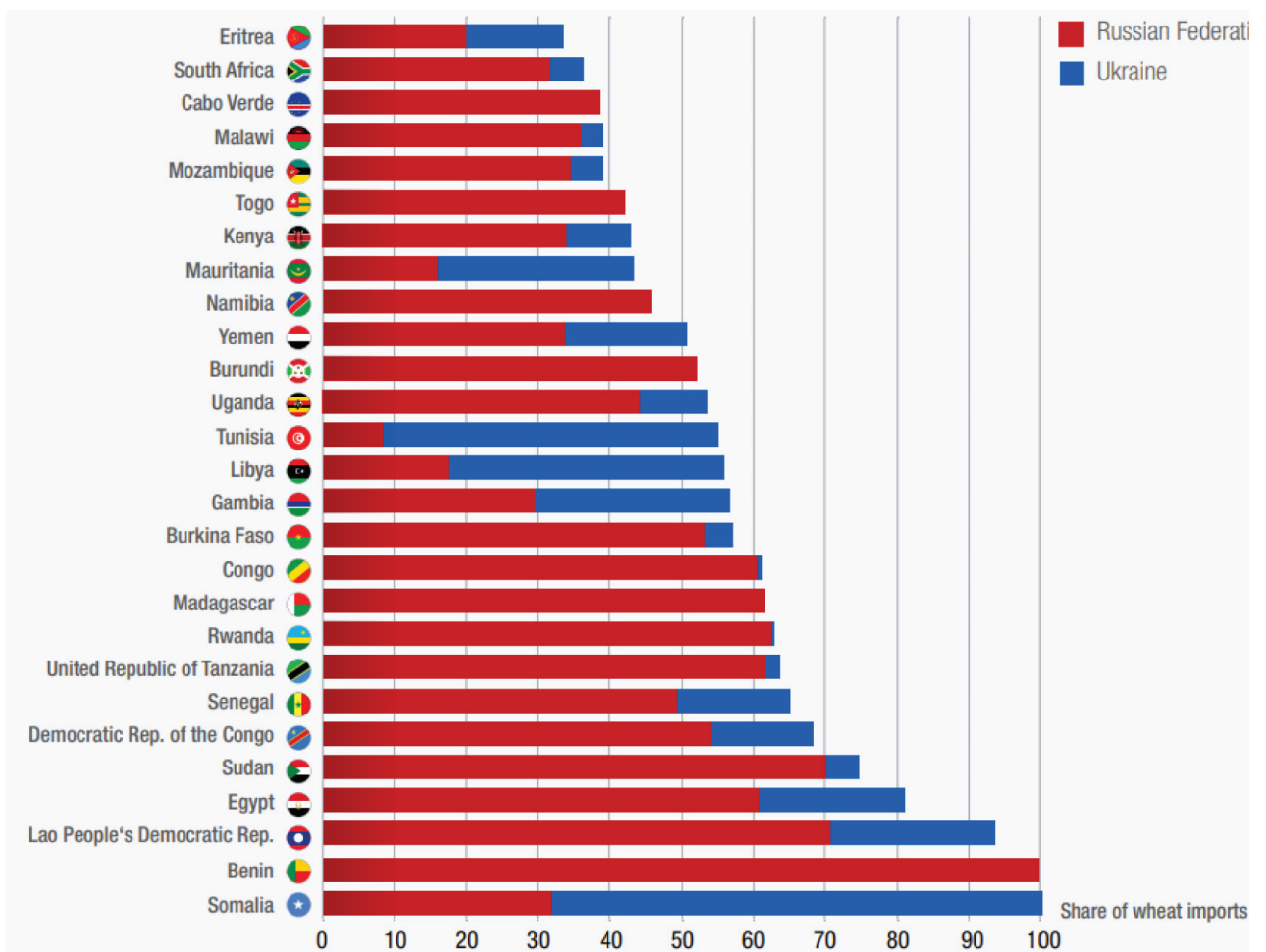
Διάγραμμα 2:
Εξάρτηση ορισμένων χωρών από αγροδιατροφικά εμπορεύματα
(agrifood commodities) το σιτάρι που εισάγουν από τη Ρωσία και την Ουκρανία

Πηγή: UNCTAD (2022)

Διάγραμμα 3:
Εξάρτηση ορισμένων χωρών από σιτηρά που εισάγουν
από τη Ρωσία και την Ουκρανία

Πηγή: UNCTAD (2022)

Οι κυρώσεις που επέβαλε η Δύση στη Ρωσία είναι πρωτοφανώς ευρείες και σκληρές. Υπήρξε μία πρωτόγνωρη συσπείρωση της Δύσης, που οδήγησε σε ένα μπαράζ οικονομικών κυρώσεων κατά της Ρωσίας (π.χ. από τον εξοβελισμό της από το διεθνές σύστημα πληρωμών -swift- μέχρι το κόψιμο των επαφών στην τέχνη, τις επιστήμες και τον αθλητισμό). Όμως οι Ευρωπαίοι, λόγω της εξάρτησης από τη Ρωσία, εξαιρούν από αυτές το αέριο, τα σιτηρά, τα μέταλλα, τα λιπάσματα. Έτσι μπορούν να συνεχίσουν να υποκρίνονται ότι μπορούν να επιβάλουν τις πλέον σκληρές κυρώσεις κατά της Μόσχας, και η Μόσχα να υποκρίνεται ότι είναι έτοιμη να κλείσει τις στρόφιγγες.

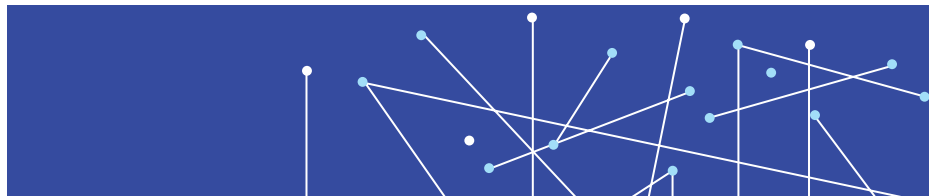
Δεν πρέπει ασφαλώς να ξεχνάμε και τις ανθρωπιστικές συνέπειες της εισβολής. Περισσότεροι από 10 εκατομμύρια Ουκρανοί πολίτες έχουν εκτοπιστεί από την αρχή της εισβολής μέχρι σήμερα (24.2- 31.3), ενώ από αυτούς τα 4,1 έφυγαν από τη χώρα ως προσφυγές (οι 350.000 πήγαν στη Ρωσία - UNHCR, 2022).⁹

Οι συνέπειες της εισβολής στην Ουκρανία και των κυρώσεων που επιβλήθηκαν στη Ρωσία θα αφήσουν επίσης βαρύ αποτύπωμα στο περιβάλλον. Ο πόλεμος και οι καταστροφές που προκαλεί, οι πολεμικοί εξοπλισμοί¹⁰, θα απορροφήσουν τεράστια ποσά του προϋπολογισμού πολλών χωρών της Ευρώπης σε βάρος των πόρων που διατίθενται για την προστασία του περιβάλλοντος ή ακόμη και για το κοινωνικό κράτος. Τέλος, πολλές χώρες, είτε λόγω των γεωπολιτικών εντάσεων είτε επειδή θα έχουν να αντιμετωπίσουν πολύ πιο επείγοντα προβλήματα φτώχειας, πείνας, πολέμου κτλ., ακολουθώντας και το δυτικό παράδειγμα που παραμερίζει, προσωρινά έστω, και επιδεινώνει την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης λόγω της πολεμικής αντιπαράθεσης, δεν θα αισθάνονται πλέον υποχρεωμένες να ακολουθήσουν τις παγκόσμιες συμφωνίες για το κλίμα¹¹.

⁹ <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁰ Το μεγαλύτερο μέρος των αμυντικών δαπανών θα πάει στις ΗΠΑ που είναι η πιο προηγμένη χώρα στην παραγωγή εξοπλιστικών. Επίσης, θα ενισχυθούν οι βιομηχανίες παραγωγής πολεμικού υλικού και στις χώρες του σκληρού πυρήνα της ΕΕ με αποτέλεσμα οι αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών (κυρίως κεφάλαιο) στις εναλλακτικές με τα εξοπλιστικά χρήσεις θα γίνουν πιο ακριβοί, πράγμα που σημαίνει ότι θα έχουμε αύξηση των τιμών στα περισσότερα προϊόντα κλπ., χωρίς καν να αναφερθούμε στην αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων και χρεών που μοιραία θα επακολουθήσει, ή σε αντίθετη περίπτωση στην μείωση των δημοσίων δαπανών (υγεία, εκπαίδευση, υποδομές, περιβάλλον κλπ.), εάν επιλεγεί η μη αύξηση των ελλειμμάτων και χρεών.

¹¹ Οι συμφωνίες για το κλίμα ήταν πάντα μονομερείς υπέρ των αναπτυγμένων χωρών με τις υψηλότερες εκπομπές παγκοσμίως, ζητώντας από τις νέες δυνάμεις (Κίνα, Ινδία κλπ) να προσαρμοστούν σε ποσοστά μείωσης εκπομπών, οι οποίες αυτόματα οδηγούσαν σε μείωση των ρυθμών μεγέθυνσης των οικονομιών τους.

Η ουκρανική κρίση μπορεί να προκαλέσει μια νέα διεθνή οικονομική ύφεση, ή ακόμα χειρότερα μια βαθιά παγκόσμια κρίση. Μια πρώτη προσέγγιση από διεθνείς οργανισμούς (UNCTAD¹²) και αναλυτές (Ν. Ρουμπινί¹³), οδηγείται σε απαισιόδοξες εκτιμήσεις για επιδείνωση του στασιμοπληθωρισμού και στις δύο διαστάσεις του (λιγότερη ανάπτυξη και περισσότερος πληθωρισμός, με ό,τι αυτά συνεπάγονται).

III. Κερδισμένοι και χαμένοι

Η εισβολή στην Ουκρανία συμβαίνει στο πλαίσιο μιας ευρύτερης σύγκρουσης με στόχο την ανακατανομή των σφαιρών επιρροής και την αναμόρφωση της παγκόσμιας ισορροπίας ισχύος.

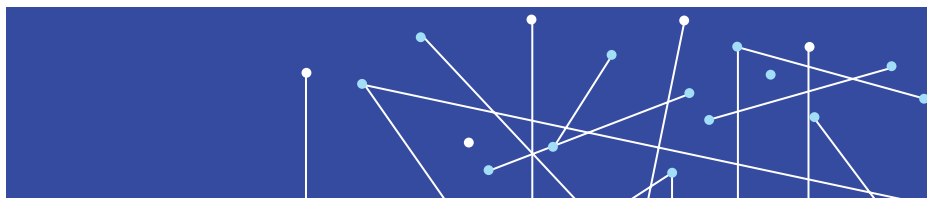
Εκτός της Ουκρανίας βεβαίως, που θα έχει υποστεί τις βαρύτερες συνέπειες, και η Ρωσία δύσκολα μπορεί να τις αποφύγει, καθώς τείνει να γίνει πλέον «κράτος παρίας» της (δυτικής) διεθνούς κοινότητας. Αλλά και η ΕΕ φαίνεται να συγκαταλέγεται μεταξύ των καθαρών ηττημένων λόγω της επίδρασης της ενεργειακής κρίσης, της απώλειας των αγορών της Ουκρανίας και της Ρωσίας, τη μείωση εν γένει της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της, της επιβάρυνσης των προϋπολογισμών των χωρών της με επιπλέον στρατιωτικές δαπάνες, της ολοένα και περισσότερο εμφανούς εξάρτησής της από τις ΗΠΑ, και της εν γένει αποδυνάμωσης της ευρύτερης παγκόσμιας εικόνας της ως εναλλακτικού πόλου ισχύος. Εικόνα που ήταν ήδη τραυματισμένη από την παραγωγική της στασιμότητα, τη χαμηλή εμπιστοσύνη στο ευρώ, τα εσωτερικά χάσματα (Βορράς/Νότος, Ανατολή/Δύση, ζώνη του ευρώ/λοιποί), του Brexit και της εν γένει αδυναμίας της να προχωρήσει πειστικά σε μεγαλύτερη ολοκλήρωση.¹⁴

¹¹ Οι συμφωνίες για το κλίμα ήταν πάντα μονομερείς υπέρ των αναπτυγμένων χωρών με τις υψηλότερες εκπομπές παγκοσμίως, ζητώντας από τις νέες δυνάμεις (Κίνα, Ινδία κλπ) να προσαρμοστούν σε ποσοστά μείωσης εκπομπών, οι οποίες αυτόματα οδηγούσαν σε μείωση των ρυθμών μεγέθυνσης των οικονομιών τους.

¹² <https://unctad.org/webflyer/tapering-time-conflict>

¹³ https://www.project-syndicate.org/onpoint/russias-war-and-the-global-economy-by-nouriel-roubini-2022-02?a_la=english&a_d=6218b8226d3eca1e81f5b243&a_m=&a_a=click&a_s=&a_p=%2Fcolumnist%2Fnouriel-roubini&a_li=russias-war-and-the-global-economy-by-nouriel-roubini-2022-02&a_pa=columnist-commentaries&a_ps=&a_ms=&a_r

¹⁴ Βέβαια, κάποιοι θεωρούν πως στο επίπεδο της πολιτικής και των ιδεών η ΕΕ έχει πολύ σημαντικά οφέλη (ενισχυμένη συνοχή της Δύσης και της ίδιας της ΕΕ, ευρωστρατός, αποδοχή προσφύγων, κοινή πολιτική ενέργειας).

Στους άμεσα κερδισμένους φαίνονται να αθροίζονται οι ΗΠΑ, ίσως η Κίνα αλλά και πολλές σημαντικές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου (G20), οι οποίες πλέον μπορούν να διαπραγματευθούν τη σχετική τους θέση στην παγκόσμια κατανομή ισχύος από αναβαθμισμένη θέση. Τα δύο διαφαινόμενα στρατόπεδα (αφενός Κίνα/Ρωσία, και αφετέρου ΗΠΑ/Βρετανία και ΕΕ), θα πιεστούν να προχωρήσουν σε παραχωρήσεις προς αυτές τις χώρες ώστε είτε να τις φέρουν με το μέρος τους, είτε τουλάχιστον να αποτρέψουν την ένταξή τους στο αντίπαλο στρατόπεδο. Κάποιες χώρες φαίνεται να έχουν αντιληφθεί πολύ καλά τη νέα αναβαθμισμένη τους θέση, εξού και η πολύ ενδεικτική στάση τους στις πρόσφατες ψηφοφορίες για το Ουκρανικό στο Συμβούλιο Ασφαλείας και στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, όπου απέφυγαν εν πολλοίς να συμπορευθούν με το ένα ή το άλλο από τα αντιτιθέμενα στρατόπεδα. Είναι χαρακτηριστικό πως 141 χώρες καταδίκασαν τη ρωσική εισβολή, όμως 52 χώρες,¹⁵ με συνολικό πληθυσμό 4,5 δισ. ανθρώπους, ή το 56,4% του παγκόσμιου πληθυσμού, δεν καταδίκασαν τη Ρωσία στον ΟΗΕ είτε ψήφισαν ενάντια στην καταδίκη της εισβολής (Πίνακας 1)¹⁶.

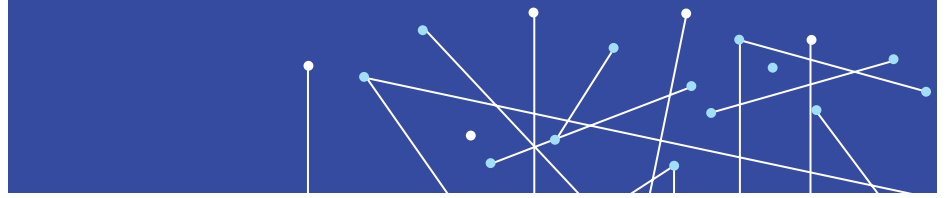
¹⁵ <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113152>

¹⁶ Η εικόνα στον ΟΗΕ επιβεβαιώθηκε ακόμα πιο καθαρά κατά την πρόσφατη ψηφοφορία για την αναστολή της συμμετοχής της Ρωσίας στο συμβούλιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπου αν και έγινε δυνατή η αποπομπή της, το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας είναι δηλωτικό: 93 χώρες υπερψήφισαν την αναστολή, ενώ 100 με τον ένα ή άλλο τρόπο δεν συμπαράταχθηκαν. https://www.google.com/search?q=un+temporal+exit+of+russia+human+rights&client=firefox-b-d&sxsrf=APq-WBvbGT0Dj-LPghT78av7Xv-13fDHuQ%3A1649397306646&ei=Os5PYpGJJ_GGxc8Pu_dO2oAg&ved=0ahUKEwiRjrnk44P3AhVxQ_EDHbmpDYQQ4dUDCA0&uact=5&oq=un+temporal+exit+of+russia+human+rights&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAM6BQghEKABOgcIIRAKEKABSgQIQ_RgBSgQIRhgAUIEKWOO6YOM-aAFwAHgBgAH6A4gBmhmSAQswLjcuMy4xLjEuMZgBAKABACABAQ&sclient=gws-wiz#

Πίνακας 1:
Δεν ψήφισαν το ψήφισμα ΟΗΕ κατά Ρωσίας

Τι ψήφισαν	Χώρα	πληθυσμός	
2	China	1.440	
2	India	1.380	
2	Pakistan	221	
2	Bangladesh	165	
1	Russia	146	
3	Ethiopia	115	
2	Vietnam	97	
2	Iran	84	
2	Tanzania	60	
2	South Africa	59	
2	Uganda	46	
2	Algeria	44	
2	Sudan	44	
2	Iraq	40	
3	Morocco	37	
2	Angola	33	
3	Uzbekistan	33	
2	Mozambique	31	
2	Madagascar	28	
3	Venezuela	28	
3	Cameroon	27	
1	North Korea	26	
3	Burkina Faso	21	
2	Sri Lanka	21	
2	Mali	20	
2	Kazakhstan	19	
1	Syria	18	
2	Senegal	17	
29	2	Zimbabwe	15
30	3	Guinea	13
31	2	Bolivia	12
32	2	Burundi	12
33	2	Cuba	11
34	2	South Sudan	11
35	3	Azerbaijan	10
36	1	Belarus	10
37	2	Tajikistan	10
38	3	Togo	8
39	2	El Salvador	7
40	2	Kyrgyzstan	7
41	2	Laos	7
42	2	Nicaragua	7
43	2	Congo	6
44	3	Turkmenistan	6
45	2	Central African Republic	5
46	1	Eritrea	4
47	2	Armenia	3
48	2	Mongolia	3
49	2	Namibia	3
50	2	Equatorial Guinea	2
51	3	Guinea-Bissau	2
52	3	Eswatini	1
		ΣΥΝΟΛΟ	4.475
		% παγκόσμιου πληθυσμού	56,4
		παγκόσμιος πληθυσμός	7.934
		απέχχαν 2	
		ψήφισαν κατά 1	
		Ψήφισαν λευκό 3	

Μια ίσως μεγάλη πρωτοτυπία του εξελισσόμενου «νέου ψυχρού πολέμου» είναι ότι δεν θα κριθεί κυρίως στην αντιπαράθεση μεταξύ των δύο μπλοκ (οικονομική/στρατιωτική κτλ.), στα εδάφη τους, όπως συνέβη μεταξύ 1945-1990, διότι οι αδέσμευτοι θα διαδραματίσουν πολύ σημαντικότερο ρόλο, αναβαθμίζοντας μάλιστα τη σχετική τους ισχύ, και *οδηγώντας έτσι τον κόσμο μας προς ένα νέο πολυπολικό σύστημα*¹⁷ ισχύος, ίσως με δυο κυρίαρχους πόλους και με περιφερειακούς πόλους καθένας εκ των οποίων θα εξαρτάται κατά άνισο τρόπο από έναν από τους δυο κυρίαρχους.

IV. Οι συνθήκες της παγκοσμιοποίησης αλλάζουν δραστικά, όχι βέβαια αύριο

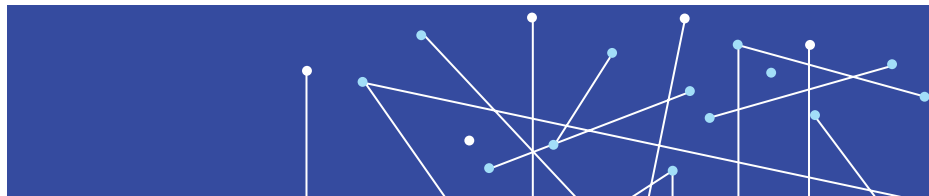
Έχει υποστηριχθεί η υπόθεση ότι η οικονομική εξάρτηση που προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση μειώνει τις παγκόσμιες και περιφερειακές εντάσεις¹⁸. Μάλιστα, ορισμένοι¹⁹ έφθασαν στο σημείο να υποστηρίζουν πως η αυξημένη οικονομική ολοκλήρωση θα οδηγούσε στη διάδοση της δημοκρατίας σε κάθε γωνιά του πλανήτη και θα έκανε τον κόσμο διαχρονικά πλουσιότερο και ασφαλέστερο, αλλά και τον πόλεμο αδιανόητο στην παγκοσμιοποιημένη εποχή.

Η παγκοσμιοποίηση εντάθηκε λόγω των τεράστιων εξελίξεων στις τεχνολογίες μεταφοράς και επικοινωνιών που μείωσαν δραστικά το κόστος, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη συνέπεια στους χρόνους παράδοσης. Η εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης επέτρεψε την ανάπτυξη ορισμένων λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, συνέβαλε στο να μειωθεί δραστικά το ποσοστό των κατοίκων των λιγότερο

¹⁷ Με αυτή την έννοια ο όρος πολυπολικότητα δεν είναι ακριβής, αφού δε διαφαίνεται να αναδύεται ένας τρίτος ή και τέταρτος πόλος αλλά μια μεγαλύτερη ομάδα αδέσμευτων χωρών με αναβαθμισμένο ρόλο.

¹⁸ Πρόκειται βεβαίως για αναδιατύπωση μιας καταρριφθείσας κατ' επανάληψη στην πράξη θεώρησης, που όμως διαρκώς επανέρχεται με διάφορες μορφές. Όμως η αποφασιστική τους διάψευση ήρθε μετά την δημοσίευση του βιβλίου του N. Angell "The Great Illusion" γραμμένο στα 1909, όπου υποστήριζε ότι η μεγάλη αύξηση του εμπορίου που είχε τότε πραγματοποιηθεί (πρώτη παγκοσμιοποίηση) καθιστούσε ανέφικτο τον πόλεμο, για να επακολουθήσει σε 5 χρόνια βέβαια ο «μεγάλος πόλεμος»! Την περίοδο αυτή βιώνουμε ακόμη μια διάψευση καθώς και η δεύτερη παγκοσμιοποίηση οδηγείται προς το συγκρουσιακό της τέλος, καταδεικνύοντας ότι το διεθνές εμπόριο στην ιστορική του πορεία, συχνά αντί για παράγων ειρήνευσης και ευημερίας μπορεί, μέσα από τις ανισότητες και τις εξαρτήσεις που γεννά, να οδηγεί στο ακριβώς αντίθετο.

¹⁹ Στο πλαίσιο της «φιλελεύθερης θεωρίας της ειρήνης», βλ. Doyle M.W. (2005) «Three Pillars of the Liberal Peace». *American Political Science Review* 93 (3): 463.

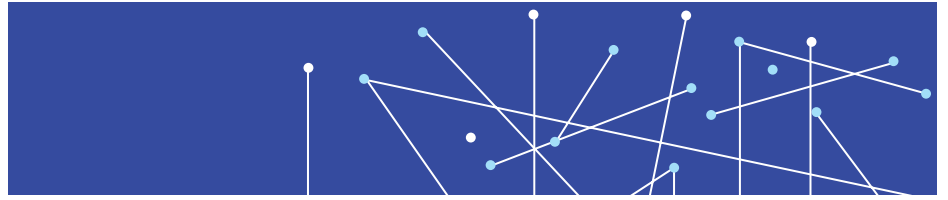
αναπτυγμένων χωρών που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, παράλληλα όμως με την αύξηση της απόστασης των πλουσιότερων από τους φτωχότερους και έδωσε τη δυνατότητα στους πληθυσμούς των αναπτυγμένων χωρών να καταναλώνουν πολύ φτηνά προϊόντα και υπηρεσίες. Όμως, όπως χαρακτηριστικά απεικόνισαν με το σχήμα του ελέφαντα οι Lakner & Milanovic (2013)²⁰, οι μεσαίες και οι φτωχότερες τάξεις της Δύσης δύσκολα συγκαταλέγονται στους κερδισμένους. Δεύτερον, η ανάπτυξη συνολικά ήταν πολύ πιο περιορισμένη επί παγκοσμιοποίησης σε σύγκριση με τα πρώτα 30 μεταπολεμικά χρόνια. Τρίτον, η όποια σχετική ανάπτυξη προέκυψε με το τίμημα της τεράστιας αύξησης της εργασιακής επισφάλειας παγκοσμίως, με διεύρυνση των ανισοτήτων²¹ και με οικολογική καταστροφή.

Υπάρχουν πολλοί που διαβλέπουν αλλαγές στην παγκοσμιοποίηση όπως την ξέραμε τα τελευταία 40 χρόνια, και προσπαθούν να τους δώσουν ένα όνομα²². Όμως αυτό δεν φαίνεται να παραπέμπει σε κάποιου είδους «αποπαγκοσμιοποίηση» ή στο τέλος της παγκοσμιοποίησης συνολικά (de-globalisation) αλλά «απλά» μιλάμε για μια άλλη μορφή παγκοσμιοποίησης (slowbalisation κτλ.). Ήδη πριν από τον πόλεμο της Ουκρανίας είχαμε γίνει μάρτυρες μιας αυξανόμενης δυσaráσκειας ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, όπως κατέστη σαφές από το Brexit και τον εμπορικό πόλεμο ΗΠΑ- Κίνας που ξεκίνησε επί Τράμπ. Αυτή η δυσaráσκεια έχει πλέον αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη δυναμική. Υπάρχει μια γενικότερη κρίση της παγκοσμιοποίησης, ορατή ήδη μετά το 2008, με την περιορισμένη εν σχέση με την ανάπτυξη, αύξηση του διεθνούς εμπορίου, και ιδίως μετά το 2020, με τις ευθείες ποσοστώσεις σε σειρά εξαγωγικών ειδών λόγω πανδημίας -κρίση που αναμένεται να επιδεινωθεί έντονα με την ουκρανική διαταραχή.

²⁰ Lakner, C. & Milanovic, B. (2013). Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession. Policy Research Working Paper No. 6719. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16935/WPS6719.pdf?sequence=1&isAllowed=y> .

²¹ Το ανώτερο 10% του παγκόσμιου πληθυσμού απολαμβάνει το 52% του παγκόσμιου εισοδήματος και το 76% του πλούτου ενώ το κατώτερο 50% το 8,5% και 2% αντίστοιχα! (World Inequality Report 2022 <https://wir2022.wid.world/>)

²² Ο J. Gong -καθηγητής University of International Business and Economics, Πεκίνο- υποστηρίζει πως κόσμος πρέπει να περάσει στη δεύτερη φάση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, την οποία αποκαλεί «επαναπαγκοσμιοποίηση» (reglobalisation), στην οποία πρέπει να εργαστούμε για τον περιορισμό των ανισοτήτων και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας της εφοδιαστικής αλυσίδας.

Η ένταση της παγκοσμιοποίησης μειώνεται λόγω ενδογενών αστοχιών που την έφεραν ενώπιον αντιθέσεων και αντιφάσεων. Μάλιστα ορισμένοι υποστηρίζουν πως από το 2008 παρατηρείται μια αρκετά έντονη επιβράδυνση του ρυθμού της παγκόσμιας ολοκλήρωσης, που ονομάστηκε *slowbalisation*²³. Μεταξύ 1970 και 2008, οι παγκόσμιες εξαγωγές ως μερίδιο του ΑΕΠ αυξήθηκαν από 13% σε 31%, και φαινόταν ότι η παγκοσμιοποίηση ήταν μια ασταμάτητη δύναμη. Ωστόσο, από το 2008 οι εξαγωγές ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι άμεσες ξένες επενδύσεις αλλά και άλλοι συναφείς δείκτες έχουν αρχίσει να μειώνονται. Το Global Connectedness Index της DHL, που παρακολουθεί το διεθνές εμπόριο και τις ροές κεφαλαίων, πληροφοριών και ανθρώπων, δείχνει ότι το εμπόριο επιβραδύνθηκε μετά το 2015, αλλά οι ροές πληροφοριών, ανθρώπων και κεφαλαίων συνεχίζουν να αυξάνονται²⁴.

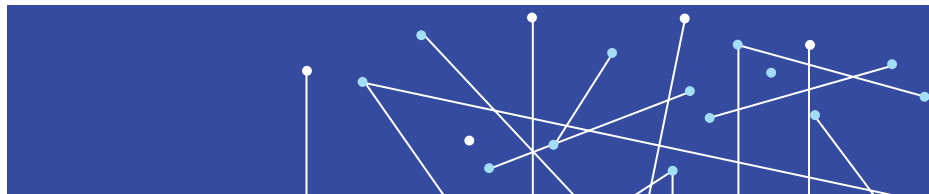
Τα τελευταία 20 χρόνια, και κυρίως μετά την κρίση του 2008 αλλά πολύ περισσότερο μετά το 2017 που ανέλαβε ο Ν. Τράμπ και έγινε το Brexit, εντείνεται η τάση διάβρωσης της παγκοσμιοποίησης. Ένα μείγμα διαφόρων πολιτικών κατευθύνσεων («λαϊκιστές», εθνικιστές, δεξιοί αλλά και αριστεροί αντιπαγκοσμιοποιητές κτλ.) έχουν υψώσει (ή επιθυμούν) φραγμούς στο ελεύθερο εμπόριο, τις επενδύσεις, τη μετανάστευση. Η αποβιομηχάνιση της Αμερικής, ιδίως σε ορισμένες περιοχές της, και η αγωνία από τη μετεγκατάσταση (*delocalization*) πολλών αμερικάνικων επιχειρήσεων κυρίως στην Κίνα²⁵ προκάλεσε έντονες ανησυχίες τόσο στον πληθυσμό όσο και στις αμερικανικές ελίτ. Αυτό οδήγησε τον Τράμπ να προβάλλει το σύνθημα «*America first*» ξεκινώντας έναν δασμολογικό πόλεμο με την Κίνα και δευτερευόντως την ΕΕ. Παράλληλα πίεζε τις αμερικάνικες επιχειρήσεις να επιστρέψουν και τις επιχειρήσεις που εξήγαγαν τα προϊόντα τους στις ΗΠΑ να εγκατασταθούν εκεί. Ο Τράμπ συνοψισε το πώς κατανοεί τον διεθνή ανταγωνισμό με τη δήλωσή του στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τον Σεπτέμβριο του 2019: «Το μέλλον δεν ανήκει στους παγκοσμιοποιητές. Το μέλλον ανήκει στους πατριώτες»²⁶.

²³ <https://www.economicshelp.org/blog/166776/economics/slowbalisation-is-globalisation-slowing-down/>

²⁴ Ghemawat, P. (2017). «Globalization in the age of Trump», *Harvard Business Review*, July August.

²⁵ Η Κίνα με ΑΕΠ 12,2 τρις \$ είναι η δεύτερη οικονομία μετά τις ΗΠΑ 19,5 τρις \$ και με πολύ υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και με μεγάλη διαφορά από τις επόμενες Ιαπωνία 4,8, Γερμανία 3,7 Βρετανία 2,6 <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>

²⁶ «The future does not belong to globalists. The future belongs to patriots.»

Ακόμη και ο Δημοκρατικός διάδοχός του όμως, ο Τζο Μπάιντεν, συνέχισε την ίδια τακτική²⁷ δηλ. προέτρεπε τον αμερικάνικο λαό να «αγοράζει αμερικάνικα προϊόντα» («buy American») με στόχο να γίνουν πολλές επενδύσεις που θα οδηγήσουν στην «ανοικοδόμηση της Αμερικής» («*rebuild America*»). Ουσιαστικά ο Μπάιντεν ακολουθεί την ίδια πολιτική με τον Τραμπ, ίσως και με μεγαλύτερο «φανατισμό». Ο κύριος λόγος είναι η μείωση της κερδοφορίας των αμερικανικών εταιρειών από την παραγωγική δραστηριότητα και η συνεπακόλουθη αύξηση της κοινωνικής πίεσης των Αμερικανών πολιτών που βλέπουν τις δουλειές τους να «φεύγουν» λόγω του ρόλου των ΗΠΑ στον διεθνή καταμερισμό εργασίας («παγκοσμιοποιημένη εξειδίκευση»).

Δεύτερον, ο φόβος της οικονομικής δύναμης της Κίνας οδήγησε τη Δύση να υψώσει φραγμούς στην κινεζική οικονομική άνοδο. Η οικονομική δύναμη της Κίνας είναι απόρροια της παγκοσμιοποίησης. Η πολιτική Τραμπ αποσκοπούσε στην επαναφορά των αμερικανικών εταιρειών που είχαν μετεγκατασταθεί (*de-localisation*) στην Κίνα και τον μερικό προστατευτισμό. Ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ Ντόναλντ Τράμπ ξεκίνησε έναν εμπορικό πόλεμο με την Κίνα το 2018, επιβάλλοντας τιμωρητικούς δασμούς. Υποστήριζε, χαρακτηριστικά, την ανάγκη «αποσύνδεσης» (*decoupling*) της οικονομίας των ΗΠΑ από την Κίνα. Μετά την Ουκρανία έχουμε τον απόλυτο προστατευτισμό στις ΗΠΑ και μάλιστα με καθαρά πολιτικά κριτήρια.

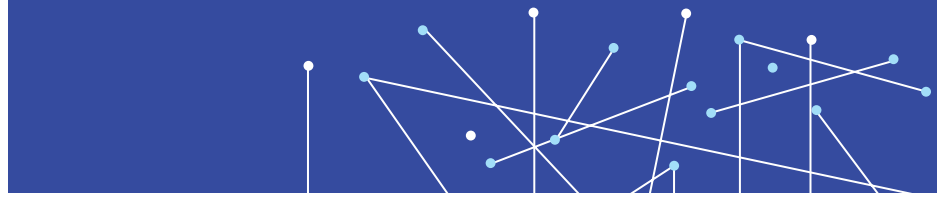
Πολύ πριν οι Ρώσοι εισβάλουν στην Ουκρανία, ήταν ορατό ότι είχαμε εισέλθει σε μια νέα περίοδο, κεντρικό στοιχείο της οποίας είναι η αμερικανική στρατηγική της «διπλής ανάσχεσης» (*double containment*), δηλαδή της απομάκρυνσης/απομόνωσης τόσο της Κίνας όσο και της Ρωσίας²⁸. Στην πραγματικότητα, προϊόν αυτής της στρατηγικής είναι ο νέος Ψυχρός Πόλεμος που τώρα γίνεται ευρύτερα, και δυστυχώς σαφέστερα, αντιληπτός.

Σε αυτές λοιπόν τις δύο τάσεις ήρθαν να προστεθούν και οι πρόσφατες εξελίξεις, κυρίως μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Η δέσμευση των αποθεματικών κεντρικών τραπεζών (Αφγανιστάν, Βενεζουέλας, Ιράν, Ρωσίας), καθώς και κάποιων ολιγαρχών, θα κλονίσει την εμπιστοσύνη ιδιωτών δρώντων στην κατάθεση περιουσιακών στοιχείων αλλά και την αγορά περιουσιακών στοιχείων στον δυτικό κόσμο (π.χ. στο Λονδίνο). Όπως υποστηρίζει ο Milanović, παρατηρούμε μια αντιστροφή των βασικών χαρακτηριστικών της

²⁷ Στο εσωτερικό μέτωπο βέβαια ακολουθεί μια διαφορετική κοινωνική πολιτική που επιχειρεί να κατευνάζει τις κοινωνικές αντιδράσεις.

²⁸ Οι Ρεπουμπλικάνοι φαίνεται να προτεραιοποιούν την Κίνα και οι Δημοκρατικοί την Ρωσία.

²⁹ Milanović B. «The end of the end of history: what have we learned so far?», Brave New Europe March 3, 2022

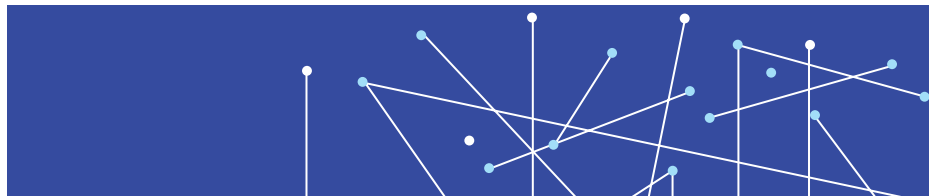

παγκοσμιοποίησης: ενώ πριν στηριζόταν στην ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου και στους περιορισμούς στην κίνηση του εργατικού δυναμικού, τώρα έχουμε από τη μία περιορισμούς στη διακίνηση κεφαλαίων, που για να είναι ασφαλή θα πρέπει να κατευθύνονται πλέον προς φίλιες γεωπολιτικά χώρες, και από την άλλη τη δυνατότητα εργασίας εξ αποστάσεως (άρα και από άλλη χώρα ή ακόμη από άλλη ήπειρο) μέσω των πλατφορμών εργασίας αλλά και γενικότερα μέσω ψηφιακών μέσων.

Παράλληλα βέβαια υπάρχουν και άλλες, ευρύτερες τάσεις που τείνουν να περιορίσουν την παγκοσμιοποίηση, όπως, πρώτον, οι εξελίξεις στην τεχνολογία που καθώς το κόστος του αυτοματισμού πέφτει κατακόρυφα, περιορίζεται η πίεση για αναζήτηση περιοχών με χαμηλό κόστος εργασίας στη μεταποίηση. Δεύτερον, οι αλλαγές που συμβαίνουν στον χρηματιστικό τομέα: το δολάριο υποχωρεί ως σχεδόν αποκλειστικό μέσο των διεθνών συναλλαγών, κινδυνεύει να εκθρονιστεί στις παγκόσμιες συναλλαγές (βλ. Ινδία-Ρωσία συναλλαγές σε εθνικό νόμισμα ή σε γουάν). Η εξέλιξη αυτή επιτάθηκε μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία.

Τρίτον, οι *δημογραφικές εξελίξεις*: Η ενσωμάτωση της Κίνας και της Ινδίας στην παγκόσμια οικονομία κατά τη δεκαετία του 1980 ουσιαστικά διπλασίασε το δυνητικό εργατικό δυναμικό που θα ενσωματωθεί στην παγκόσμια οικονομία της αγοράς. Στη συνέχεια, στη δεκαετία του 1990, προστέθηκε και ένα σημαντικό δυναμικό από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Σύμφωνα με τις προβλέψεις, θα υπάρξει αύξηση του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας στη Νότια Ασία και στην υποσαχάρια Αφρική, ενώ στην Κίνα θα υπάρξει μείωση. Πολλά θα εξαρτηθούν και από το πόσο επιτυχημένα μπορούν να ενσωματωθούν στην παγκόσμια οικονομία οι νεαρές αλλά φτωχές υποήπειροι της Νότιας Ασίας και της υποσαχάριας Αφρικής. Δεν φαίνεται πιθανό οι δύο «νέες» περιοχές να ενσωματωθούν στον παγκόσμιο οικονομικό καταμερισμό εργασίας με την ίδια επιτυχία που είχε η Κίνα από το 1980. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι η αποτελεσματική παγκόσμια προσφορά εργασίας θα συνεχίσει να περιορίζει τους μισθούς και τις τιμές για αγαθά και υπηρεσίες έντασης εργασίας, ενώ το υψηλό επίπεδο των αποταμιεύσεων, και επομένως τα χαμηλά επιτόκια, θα συνεχίσουν να μας συνοδεύουν.

³⁰ Goodhart C. and Pradham M. (2020) *The Great Demographic Reversal: Ageing Societies, Waning Inequality, and an Inflation Revival*

Τέταρτον, *οι εξελίξεις της ανισότητας*: καθώς η ανισότητα συνεχίζει να αυξάνει μεταξύ χωρών αλλά και εντός των χωρών, μεταξύ του 1% και του 99%, μεταξύ των πολυεθνικών γιγάντων, ιδίως δε των «δεινοσαύρων» της υψηλής τεχνολογίας και όλων των υπολοίπων, ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης αποδίδεται στην παγκοσμιοποίηση, με αποτέλεσμα την επίταση της αμφισβήτησής της³¹.

V. Οι παγκόσμιες αλυσίδες αξίας³² θα συρρικνωθούν

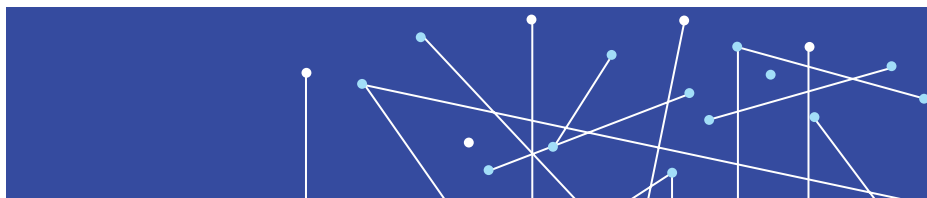
Για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, οι επιχειρήσεις παρήγαγαν εν γένει εντός των εθνικών ορίων τους, διατηρώντας παράλληλα υψηλή αποθεματοποίηση («για όταν χρειαστεί»). Με αφετηρία τη δεκαετία του 1960 και ιδίως τις δεκαετίες του '70 και '80, παρατηρούνται ταυτόχρονα δυο αλλαγές. Οι εξελίξεις στην τεχνολογία επέτρεψαν την κατάτμηση της παραγωγής σε στάδια τα οποία μπορούσαν να παραχθούν σε διαφορετικές περιοχές (άλλη χώρα, άλλη ήπειρο) και μετά να συγκεντρωθούν σε ένα σημείο και να συναρμολογηθούν. Επίσης οι επιχειρήσεις κατανόησαν τα πλεονεκτήματα της δραστηκής μείωσης των αποθεμάτων και άρχισαν να παράγουν «για τη στιγμή που χρειάζεται», όπως έκανε ήδη μετά τον πόλεμο η Τογοτα³³. Έτσι, μεγάλες επιχειρήσεις κατάτμησαν την παραγωγή τους σε διαφορετικές χώρες - ενίοτε και σε διαφορετικές ηπείρους, διατηρώντας ελάχιστα αποθέματα.

Η τεχνολογία που βοήθησε ήταν αυτή του μετα-φορντισμού ή της αυτοματοποίησης, ένα ολοκληρωμένο μοντέλο που βασίζεται σε ένα αυτορρυθμιζόμενο και αυτοδιορθωμένο σύστημα με έντονη χρήση ηλεκτρονικών συστημάτων και προγραμματισμού. Απομάκρυνε ακόμη περισσότερο τη λήψη αποφάσεων και τον έλεγχο πάνω στη διαδικασία εργασίας

³¹ Τελείως ενδεικτικά δες: <https://voxeu.org/system/files/epublication/Capitalism%20after%20Covid.pdf> (Michael Pettis σελ. 83-89).

³² Η ανάλυση στο ανα χείρας κείμενο επικεντρώνεται στην επανάσταση της “χωρικής εξάπλωσης” των αλυσίδων αξίας σε παγκόσμια κλίμακα όμως λίγο αργότερα συντελέστηκε άλλη μια επανάσταση, αυτή της από-ολοκλήρωσης των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας (δηλ. η πολυεθνική δίνει μέρος της παραγωγής της σε εργοστάσιο ιδιοκτησίας κάποιου τρίτου σε μια άλλη χώρα). Αυτό, χωρίς, εκ πρώτης όψης, να τις κάνει πιο δυσκίνητες, σίγουρα αυξάνει τα επίπεδα διακινδύνευσης των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας, καθώς, πλέον, εμπλέκονται πολλές τρίτες επιχειρήσεις, συχνά ξένες - δυνητικά επηρεαζόμενες από πολιτικές των χωρών τους.

³³ Η παραγωγή «για τη στιγμή που χρειάζεται» εισήχθη στην Ιαπωνία στις αρχές της δεκαετίας του 1950 από την Τογοτα, με σκοπό τη μείωση των αποθεμάτων, τη μείωση του κινδύνου απαξίωσης των προϊόντων (ειδικά σε βιομηχανίες που κινούνται γρήγορα), ενώ ταυτόχρονα μειώνεται το κόστος αποθήκευσης και διαχείρισης όλου αυτού του αποθέματος, μειώνεται το ποσό των δεσμευμένου κεφαλαίου, και εντοπίζονται εγκαίρως τα ελαττωματικά προϊόντα

από τους ίδιους τους εργάτες. Δημιούργησε ευελιξία, διαφοροποίηση προϊόντων, υπέρβαση της μαζικής παραγωγής, θραύση ισορροπίας μαζικής παραγωγής-μαζικής κατανάλωσης-κρατικής ρύθμισης. Ο αυτόματος έλεγχος της παραγωγής έδωσε νέες δυνατότητες, καθώς η ίδια αρχή μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικές συνθέσεις παραγωγικών δυνάμεων: μπορεί να προσαρμοστεί τόσο στη μαζική παραγωγή όσο και στη μεσαία και στη μικρή³⁴. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι έδωσε τη δυνατότητα για κατάτμηση και διασπορά στη χωροθέτηση της παραγωγικής διαδικασίας.

Την αποφασιστική ώθηση στην υιοθέτηση των νέων μεθόδων, έδωσε η πτωτική πορεία των κερδών των αγγλοσαξονικών ιδίως χωρών, που βρέθηκαν αντιμέτωποι ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και μετά με τον ανταγωνισμό των ηττημένων του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά και τον ανταγωνισμό από την αυξημένη μαχητικότητα των εργατικών τους συνδικάτων. Αναζητήθηκε, έτσι, ως διέξοδος, από την δεκαετία του '70 και ιδίως το '80, η υπεργολαβική ανάθεση της παραγωγής (outsourcing), βοηθούμενη από τις τεχνολογικές εξελίξεις, αλλά ίσως αποφασιστικότερα από τη στροφή της Κίνας μετά το 1979, της Ινδίας την δεκαετία του '80 και των χωρών του «Υπαρκτού Σοσιαλισμού» μετά το 1990 που εντάχθηκαν δυναμικά στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου.

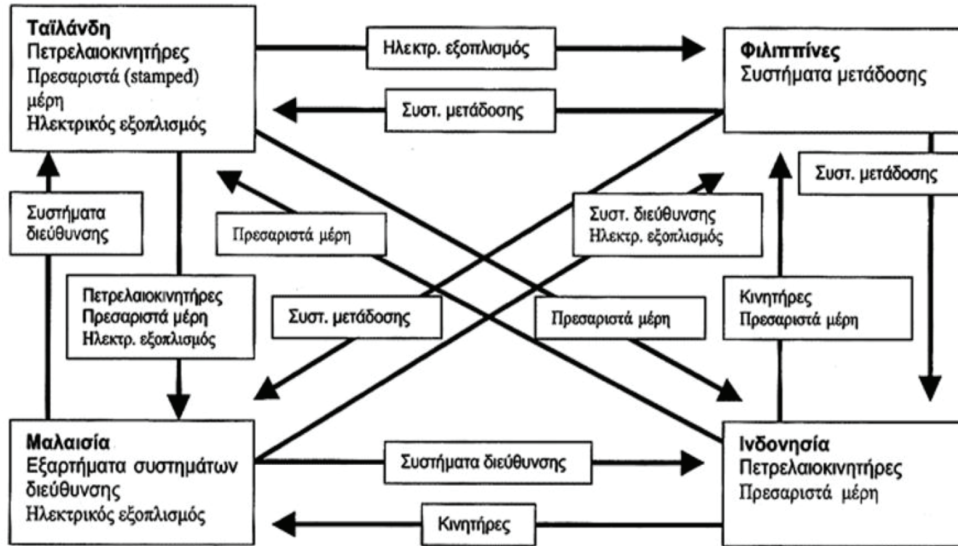
Η μείωση του κόστους και τα κέρδη αποτελεσματικότητας της παραγωγής «για τη στιγμή που χρειάζεται» έγιναν ευρέως κατανοητά παγκοσμίως και σε σύντομο χρονικό διάστημα υιοθετήθηκε από πολλές εταιρείες. Μεγάλες επιχειρήσεις κατέτμησαν την παραγωγή τους σε διαφορετικές χώρες -ενίοτε και σε διαφορετικές ηπείρους, κάτι που σε μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται δύσκολα ερμηνεύσιμο (π.χ. Toyota ASEAN - Διάγραμμα 4). Η παραγωγή «για τη στιγμή που χρειάζεται», όταν η αλυσίδα είναι παγκόσμια, σημαίνει αύξηση της αβεβαιότητας και του κόστους συναλλαγών (transaction costs) που αυξάνουν με τη φυσική απόσταση μεταξύ των διασυνδεδεμένων εταιρειών³⁵. Σε ορισμένες περιπτώσεις, για να διασφαλισθούν από προβλήματα που μπορούν να παρουσιαστούν από την κατάτμηση της παραγωγής, δημιουργήθηκαν τα λεγόμενα «παράλληλα εργοστάσια», δηλαδή εργοστάσια της επιχείρησης που υλοποιούν ακριβώς το ίδιο τμήμα της παραγωγής (Χάρτης 1 - Εργοστάσια της Ford στην Ευρώπη).

³⁴ Aglietta M. 1979. *A theory of Capitalism Regulation*. London: New Left Books.

³⁵ Holl, A., Pardo, R., & Rama, R. (2010). Just-in-time manufacturing systems, subcontracting and geographic proximity. *Regional Studies*, 44(5): 519-533.

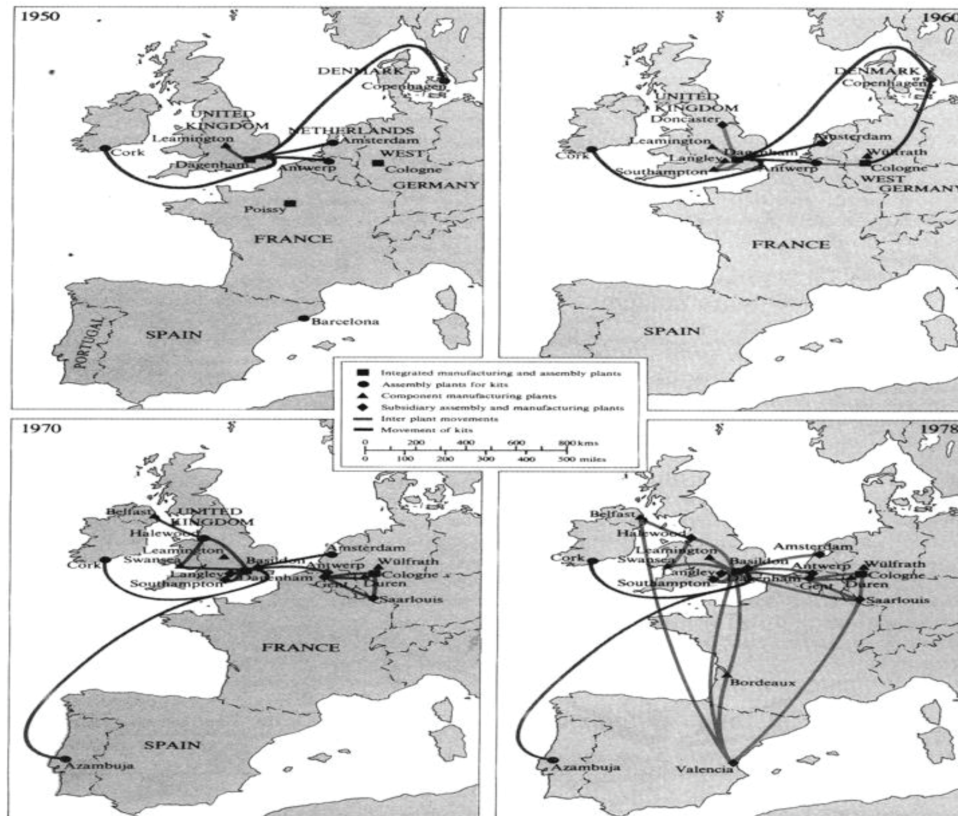

Διάγραμμα 4:
Οι σχετικές με την αυτοκινητοβιομηχανία δραστηριότητες της Toyota σε τέσσερις χώρες μέλη της ASEAN

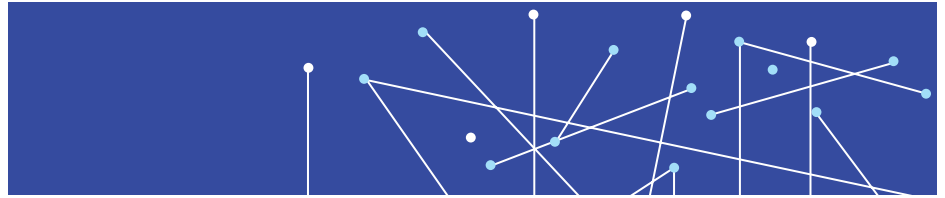

Πηγή: Part exchange, Eastern Economic Review 21.9.1989 σελ. 73

Χάρτης 1:
«Παράλληλα» εργοστάσια της αυτοκινητοβιομηχανίας Ford στην Ευρώπη, 1950-1978

Πηγή: Sayer A. (1985) "industry and space: A sympathetic critique of radical research", *Society and Space* 3, pp. 3-29

Βεβαίως, οι *αλυσίδες αξίας*³⁶ οδήγησαν σε μια διασπορά των τμημάτων τους σε όλον τον κόσμο. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις έτειναν να δραστηριοποιούνται στα πλέον επικερδή τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας (όπως ο σχεδιασμός των προϊόντων και το marketing), αναθέτοντας τις υπόλοιπες δραστηριότητες κυρίως σε επιχειρήσεις που βρίσκονταν σε Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες³⁷. Έτσι, οι αναπτυγμένες χώρες έτειναν να κρατήσουν τα κομμάτια της αλυσίδας αξίας που προηγούνταν και έπονταν της παραγωγής, ενώ οι ΛΑΧ αναλάμβαναν την ίδια την παραγωγή.

Οι κορυφαίες εταιρείες με έδρα στον παγκόσμιο Βορρά μετέφεραν τις δραστηριότητες ρουτίνας σε μονάδες παραγωγής χαμηλότερου κόστους στον παγκόσμιο Νότο. Η Κίνα εξελίχθηκε στο «παγκόσμιο εργοστάσιο» ('factory to the world'³⁸) και η Ινδία, σε μικρότερο βαθμό, ως «υποστηρικτικές υπηρεσίες για όλο τον κόσμο» ('world's back office' - π.χ. call centers). Έτσι, οδηγηθήκαμε στο εξής φαινόμενο: να υπάρχουν βιομηχανικές επιχειρήσεις χωρίς δικά τους εργοστάσια και η Κίνα να γίνει ο παγκόσμιος κόμβος παραγωγής νέων προϊόντων.

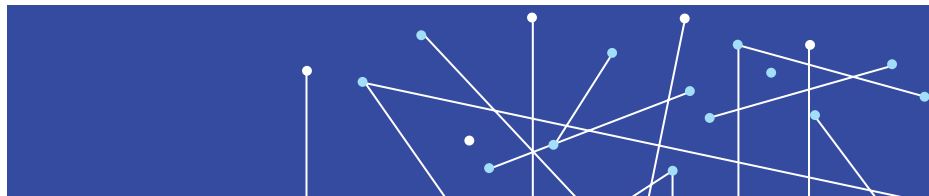
Η λεγόμενη «καμπύλη χαμόγελου³⁹» (Διάγραμμα 5) δείχνει πως το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας στα μεταποιημένα προϊόντα μετατοπίζεται από τα στάδια κατασκευής στα στάδια πριν και μετά την κατασκευή. Μάλιστα, η κατανομή αυτή στον 21ο αιώνα χειροτέρευσε εις βάρος της κατασκευής (Διάγραμμα 6). Έτσι, τελικά οι ΛΑΧ που παίρνουν την κατασκευή παίρνουν και τις «υποβαθμισμένες/κακές» θέσεις εργασίας, δηλαδή θέσεις εργασίας που συνδέονται με χαμηλή προστιθέμενη αξία ανά εργαζόμενο, ενώ οι «αναβαθμισμένες/καλές» δουλειές

³⁶ Ο όρος *αλυσίδα αξίας* αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων, από τον μετασχηματισμό των πρώτων υλών μέχρι και την πώληση, μέσω των οποίων οι επιχειρήσεις μπορούν να παράγουν ένα τελικό προϊόν και να το διαθέσουν στην αγορά. Οι δραστηριότητες αυτές μπορεί να επιτελούνται είτε στο εσωτερικό μίας μόνο επιχείρησης είτε να είναι μοιρασμένες ανάμεσα σε πολλές επιχειρήσεις. Τα επιμέρους τμήματα μιας αλυσίδας αξίας μπορεί να εντοπίζονται χωρικά σε μία συγκεκριμένη περιοχή, χώρα, ήπειρο, είτε σε πολλές.

³⁷ Gereffi, G., J. Humphrey, and T. Sturgeon. 2005. "The Governance of Global Value Chains." *Review of International Political Economy* 12 (1): 78-104.

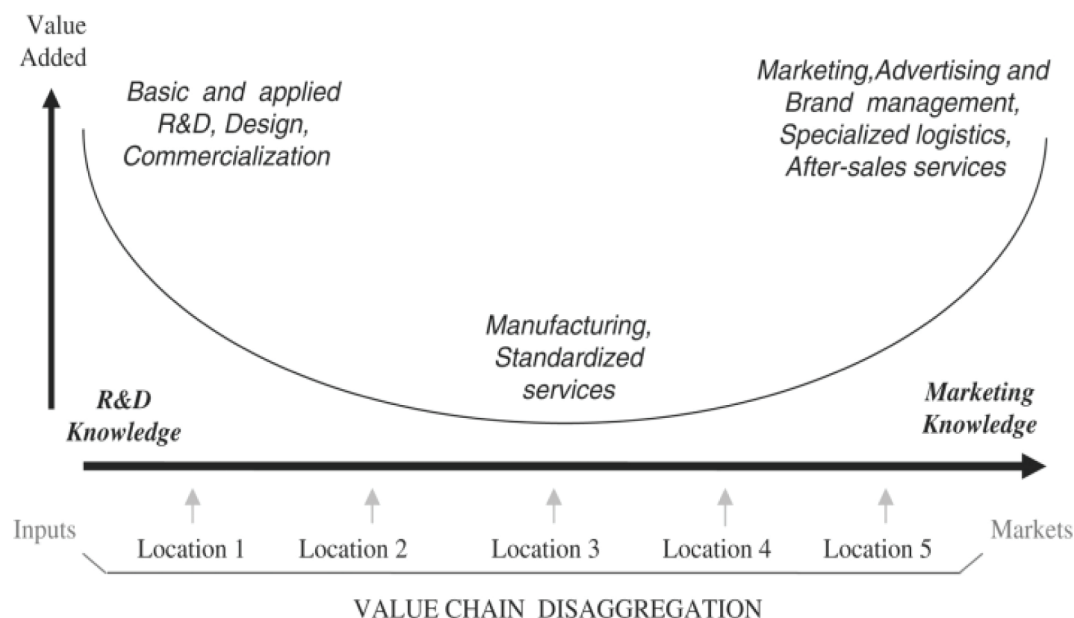
³⁸ Το 2021 η Κίνα κατείχε το 28,7% της παγκόσμιας παραγωγής στη μεταποίηση, οι ΗΠΑ το 16,8%, Ιαπωνία το 7,5% και η Γερμανία το 5,3% <https://globalupside.com/top-10-manufacturing-countries-in-the-world/>

³⁹ εισήχθη από τον Stan Shih στις αρχές της δεκαετίας του 1990, Ye M., Meng B., Wei S-J. 2015 "Measuring Smile Curves in Global Value Chains", *IDE Discussion Paper no. 530 Aug 27*

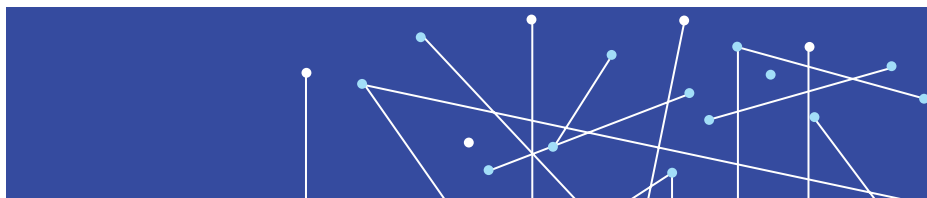

μένουν στο Βορρά. Βέβαια, τα τελευταία 5-10 χρόνια, κάποιες ΛΑΧ έχουν καταφέρει μέσα από συντεταγμένες βιομηχανικές πολιτικές να μετακινηθούν στα ακραία στάδια, αντικαθιστώντας τις δυτικές χώρες και επιχειρήσεις που βρίσκονταν προηγουμένως εκεί, ενώ και οι καλές θέσεις εργασίας του Βορρά διαρκώς περιορίζονται όπως είναι σαφές από τις αντιδράσεις των λαϊκών στρωμάτων της Δύσης. Κατά συνέπεια, οι συγκεκριμένες αλλαγές μεταβάλλουν μέρος των κινήτρων που προκάλεσαν σε πρώτη φάση τη μετακίνηση επιχειρήσεων προς τις ΛΑΧ. Για παράδειγμα, το κόστος εργασίας σε κάποιους κλάδους και σε ορισμένες ΛΑΧ αυξάνεται τα τελευταία έτη ως συνέπεια του αυξημένου βαθμού εξειδίκευσης και του αναβαθμιζόμενου μέσου επιπέδου ανάπτυξης και οικονομικής ευημερίας.

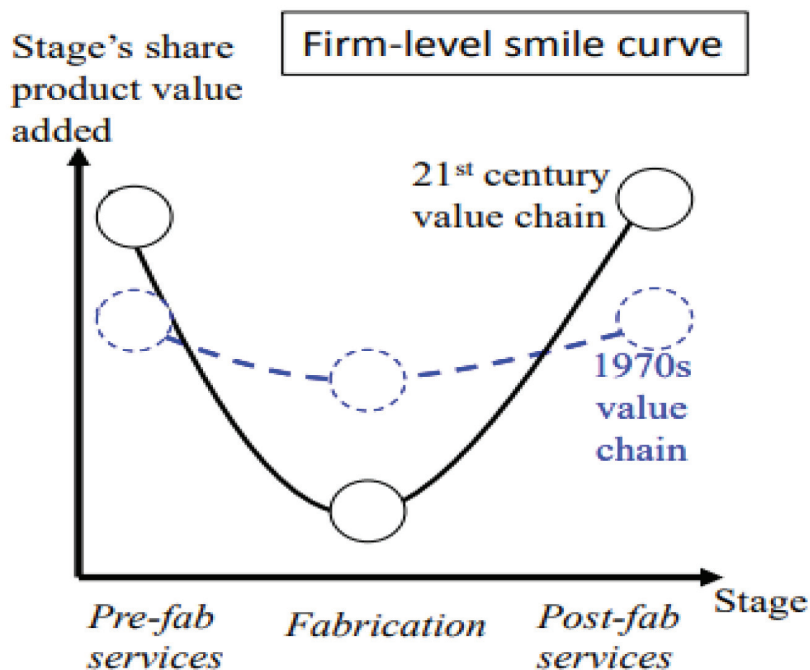
Διάγραμμα 5:
Εννοιολογικό πλαίσιο
της «καμπύλης του χαμόγελου»

Πηγή: Ye et al (2015: 3)

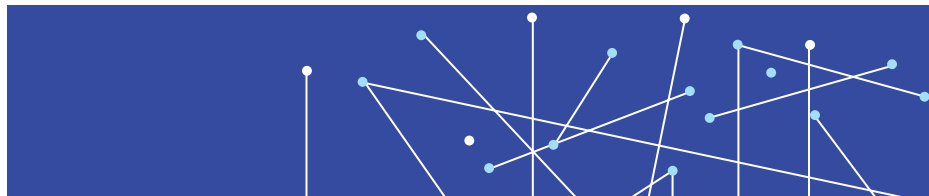
Διάγραμμα 6:
Η διαχρονική εξέλιξη της «καμπύλης του χαμόγελου»

Πηγή: Baldwin R., Ito T., Sato H. (2014). *The Smile Curve: Evolving Sources of Value Added in Manufacturing*. Joint Research Program Series, IDE-JETRO.

Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000, σχεδόν όλες οι εγκαταστάσεις παραγωγής σε όλον τον κόσμο, που κατασκευάζουν «τα πάντα», από αυτοκίνητα μέχρι τηλέφωνα και συσκευασμένα αγαθά καταναλωτή, είχαν υιοθετήσει στοιχεία της διαδικασίας παραγωγής «για τη στιγμή που χρειάζεται». Και σε πολλές περιπτώσεις, η εφοδιαστική τους αλυσίδα επεκτείνεται πολύ μακριά: για παράδειγμα, προμηθεύονται ανταλλακτικά αυτοκινήτων από την Κίνα για να συναρμολογούνται οχήματα στη Βόρεια Αμερική⁴⁰. Στην πραγματικότητα, η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980 ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια της υιοθέτησης της παραγωγής «για τη στιγμή που χρειάζεται», υπό την πίεση των ταξικών και διεθνικών ανταγωνισμών στα κέρδη.

⁴⁰ Σταδιακά έγιναν προσπάθειες να μειωθούν οι αποστάσεις των προμηθευτών από την κεντρική μονάδα συναρμολόγησης.

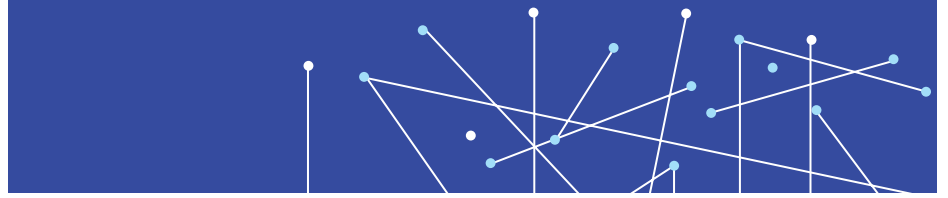

Οι σύγχρονες αλυσίδες αξίας είναι εξαιρετικά αποδοτικές αλλά και απίστευτα εύθραυστες. Προϊόντα με εκατοντάδες εξαρτήματα συναρμολογούνται σε κομμάτια σε όλον τον κόσμο, με κάθε εξάρτημα να φτάνει ακριβώς στην ώρα του για να συναρμολογηθεί το τελικό προϊόν. Υπάρχουν, όμως, δύο μεγάλες αδυναμίες από την παραγωγή σε παγκόσμιο επίπεδο που μπορεί να ωθήσουν προς μια περιορισμένη απο-παγκοσμιοποίηση: ο κίνδυνος να διακοπεί η δυνατότητα έγκαιρης παραλαβής των εξαρτημάτων ή και μια χώρα να μην μπορεί να εφοδιαστεί με βασικά αγαθά εξαιτίας δυσλειτουργιών της παγκόσμιας αλυσίδας αξίας. Ευρύτερα μιλώντας, είναι σαφές ότι ένα τέτοιο σύστημα βασίζεται δραματικά πάνω στην εμπιστοσύνη και ότι όλα τα κομμάτια του παγκόσμιου μηχανισμού δουλεύουν συνδυασμένα και στην ώρα τους. Αν αυτή η εμπιστοσύνη διαρραγεί, όπως συμβαίνει κατά διαρκώς αυξανόμενο τρόπο από τις κρίσεις του 1997-98, του 2008, την υγειονομική κρίση του 2020 και την τρέχουσα ουκρανική, το παγκόσμιο αυτό σύστημα κινδυνεύει να οδηγηθεί σε κάποιου είδους παράλυση αρχικά και σε συρρίκνωση στην συνέχεια.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνιών επέτρεψε επίσης τη μεγάλη ανάπτυξη υπηρεσιών οι οποίες προσφέρονται απομακρυσμένα σε άλλη χώρα, σε άλλη ήπειρο κτλ. (π.χ. call centres). Σχετικά πρόσφατα αναπτύχθηκαν και διαδικτυακές πλατφόρμες εξωτερικής ανάθεσης εργασιών που λειτουργούν σε διεθνές επίπεδο ως συντονιστές εργοδοτών και εργαζομένων. Οι πλατφόρμες αυτές φέρνουν θέσεις εργασίας σε ΛΑΧ, και έτσι οι εργαζόμενοι εκεί έχουν μια διευρυμένη δεξαμενή πιθανών εργασιών για να διεκδικήσουν, κάτι το οποίο τους προσφέρει πολλά, κυρίως βραχυπρόθεσμα, πλεονεκτήματα. Ωστόσο, η διασύνδεση πλούσιων και φτωχών σε μια παγκόσμια αγορά εργασίας οδηγεί τους εργαζόμενους σε μια απέλπιδα προσπάθεια προσφοράς χαμηλότερης τιμής για την εργασία που προσφέρουν προκειμένου να αναλάβουν τις προσφερόμενες εργασίες και μεσομακροπρόθεσμα οδηγεί σε *έναν αγώνα δρόμου προς τα κάτω για τους μισθούς και τις εργασιακές συνθήκες στον Βορρά αλλά και στο Νότο.*

Η κατάσταση αυτή αναμένεται να προκαλέσει ένα είδος βράχυνσης (ή χωρικής διαφοροποίησης) των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας, κάνοντάς τις να αναπροσανατολιστούν προς ασφαλέστερα περιφερειακά μπλοκ.⁴¹ Ακριβώς επειδή η αξιοπιστία των προμηθευτών μπορεί να τίθεται εν αμφιβόλω λόγω γεωπολιτικών αντιπαραθέσεων (Lee 2019, 16) ή και προκειμένου να μειωθούν οι χρόνοι παράδοσης και να μπορεί να ανταποκριθεί καλύτερα η παραγωγή

⁴¹ «Έχουν προκύψει μια σειρά από ευάλωτα σημεία, που δείχνουν τα όρια της διασποράς των αλυσίδων εφοδιασμού σε διαφορετικές τοποθεσίες» (P. Lamy, πρώην γενικός διευθυντής Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου).

στις τοπικές προτιμήσεις και τις συνθήκες τοπικής ζήτησης. Μάλιστα, έχει ήδη τεκμηριωθεί πως πρόκειται για διατυπωμένη πολιτική της κυβέρνησης των ΗΠΑ αναφορικά με τις αμερικανικές επενδύσεις στην Κίνα⁴², η οποία έχει ήδη αρχίσει να αποφέρει τα πρώτα αποτελέσματα.

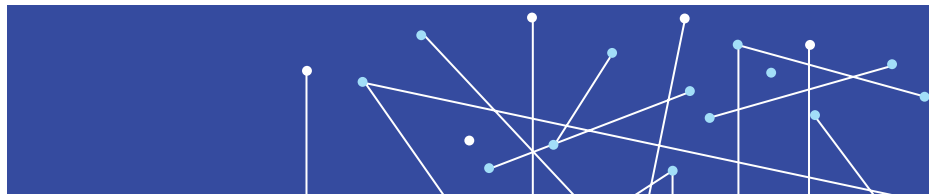
Η πανδημία είχε ήδη εγείρει ερωτήματα σχετικά με την εξάρτηση του κόσμου από ένα οικονομικό μοντέλο που έσπασε μεν τους φραγμούς στο εμπόριο, αλλά έκανε τις χώρες να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό η μία από την άλλη, καθώς η παραγωγή διασκορπίστηκε σε πολλές χώρες, συχνά και ηπείρους. Οι εταιρείες, λοιπόν, διαπίστωσαν ότι σε τέτοιες καταστάσεις δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν σημαντικά σημεία συμφόρησης στην παγκόσμια αλυσίδα εφοδιασμού. Παρ' όλα αυτά, η πανδημία δεν έφερε ριζικές αλλαγές σε ό,τι αφορά την επαναφορά των επιχειρήσεων από το εξωτερικό. Όμως, με τον πόλεμο στην Ουκρανία γίνεται πλέον αρκετά σαφές ότι οι επιχειρήσεις θα πρέπει να κατευθύνουν τις *εξωχώριες αναθέσεις τους προς συμμαχικές χώρες («friend-shoring» - Ferdi De Ville)*.

Συμπερασματικά, η τρέχουσα πανδημία του COVID-19, και τώρα η εισβολή στην Ουκρανία και οι κυρώσεις που ακολούθησαν, μπορεί να αλλάξουν δομικά τη διεθνή οικονομία. Δεν θα δούμε το τέλος της παγκοσμιοποίησης, καθώς τα οφέλη του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας είναι αναμφισβήτητα θετικά. Ωστόσο, οι εθνικές κυβερνήσεις, οι επιχειρήσεις αλλά και οι τελικοί καταναλωτές θα επαναξιολογήσουν την τρέχουσα μορφή της παγκοσμιοποίησης, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην εκτίμηση κινδύνου. Τόσο σε μακροοικονομικό όσο και σε μικροοικονομικό επίπεδο, οι οικονομικοί παράγοντες πρέπει να γίνουν πιο ανθεκτικοί σε απρόβλεπτους κραδασμούς, όπως ένας απροσδόκητος εμπορικός πόλεμος ή το ξέσπασμα μιας πανδημίας.

Μπορεί να οδηγηθούμε σε μια περιφερειοποίηση, γεωπολιτική και γεωοικονομική, μια μορφή απο-παγκοσμιοποίησης που θα οφείλεται σε κάποιες περιπτώσεις στην επαναφορά της παραγωγής *«για αν χρειαστεί»* ή εγκαταλείποντας την παραγωγή *«για τότε που χρειάζεται»* που ζήσαμε τις τελευταίες δεκαετίες⁴³, ώστε να έχουμε εξασφαλισμένα αποθέματα για δύσκολες περιόδους. Σε κάθε περίπτωση οι επιχειρήσεις θα κινηθούν μέσα στο *«δικό τους»* γεωπολιτικό χώρο είτε πρόκειται για αναθέσεις παραγωγής προϊόντων είτε υπηρεσιών. Λόγω της κατάρρευσης της εμπιστοσύνης φαίνεται πιθανή ακόμη

⁴²<https://www.politico.com/news/2022/02/19/china-investments-economy-us-congress-00008745>

⁴³ Όπως γράφουν οι Financial Times (2020): goodbye 'just-in-time' management, hello 'just-in-case' management.

και μια τάση επιστροφής της παραγωγής στον αναπτυγμένο κόσμο (π.χ. η Apple να επαναφέρει δραστηριότητές της στις ΗΠΑ και η Adidas να κατασκευάζει παπούτσια στη Γερμανία⁴⁴), κάτι που μπορεί να πραγματοποιηθεί λόγω της δυνατότητας εκτεταμένης χρήσης ρομπότ⁴⁵. Συνεπώς, πρέπει να επισημανθεί ωστόσο ότι η επιστροφή παραγωγικών επενδύσεων και δραστηριοτήτων στις «χώρες καταγωγής» πραγματοποιείται υπό άλλους όρους σε επίπεδο θέσεων εργασίας δεδομένου ότι πλέον αποτελούν επενδύσεις έντασης κεφαλαίου και έντασης τεχνολογίας (Rodrik, 2021⁴⁶).

VI. Κάποιες σκέψεις για την Ελλάδα με αφορμή αυτές τις εξελίξεις

Πέντε προκαταρκτικά συμπεράσματα θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς για τις πολιτικές που πρέπει να ακολουθήσει η Ελλάδα σε αυτήν τη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται.

Πρώτον, ότι πρέπει να προσπαθήσει να πετύχει κάποιας μορφής επάρκεια⁴⁷ σε κρίσιμης σημασίας προϊόντα (τρόφιμα, υγειονομικό υλικό, ενέργεια, αμυντικά συστήματα, κτλ.) περιορίζοντας τα επίπεδα εξάρτησης (π.χ. υποκατάσταση εισαγωγών), καθώς γίνεται πλέον σαφές ότι οι αβεβαιότητες διαρκώς επισωρεύονται στην παγκόσμια οικονομία. Για αυτό πρέπει να γίνουν προσπάθειες για άμεση αλλαγή πολιτικών στην ΕΕ και για αλλαγές στο ΠΑΑ, ΕΣΠΑ και Ταμείο Ανάκαμψης. Πέραν των αλλαγών που απαιτούνται σε επίπεδο αναπτυξιακών εργαλείων ώστε να διευρυνθεί το εύρος των δυνητικά ωφελούμενων και να διαμορφωθεί μια σαφής στρατηγική κατεύθυνση, είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν βελτιώσεις σε επίπεδο επιχειρηματικού περιβάλλοντος (π.χ. πρόσβαση σε χρηματοδότηση για μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις).

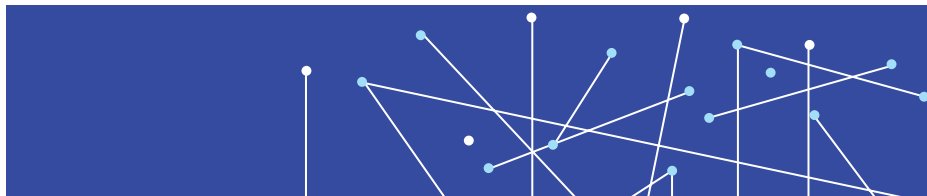
Δεύτερον, η χώρα χρειάζεται ένα μεγάλο «παραγωγικό άλμα προς τα εμπρός» (leapfrogging) για να ξεφύγουμε από την «παγίδα των χωρών μεσαίου μεγέθους» (middle income trap). Προς τούτο χρειάζεται να επινοήσουμε ένα νέο «αναπτυξιακό μονοπάτι», που να εξελίσσει και να βελτιώνει τις παραγωγικές μας εξειδικεύσεις. Η χώρα πρέπει να αντιμετωπίσει τις άμεσες αλλά και μεσομακροπρόθεσμες συνέπειες και να αξιοποιήσει τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνται σήμερα. Όλα αυτά προϋποθέτουν ένα Δημόσιο με ουσιαστικό ρόλο, κατανόηση της σημασίας του σχεδιασμού και την ανάγκη άσκησης

⁴⁴ Lee K. *Economics of Technological Leapfrogging*, MPRA 2019

⁴⁵ Η Zara παράγει το 75% των ενδυμάτων της στην Ευρώπη γιατί δεν στηρίζεται στο φτηνό εργατικό δυναμικό αλλά στην ευελιξία.

⁴⁶ Rodrik, D. 2021 “The Metamorphosis of Growth Policy”, Project Syndicate 11.10.21

⁴⁷ γιατί βέβαια δεν πρέπει να ξεχνά κανείς πως η αυτάρκεια κοστίζει

αναπτυξιακών «ιδίως βιομηχανικών- πολιτικών (industrial policies), κάτι που έγινε πολιτικά πιο αποδεκτό γιατί η υποχώρηση της παγκοσμιοποίησης σημαίνει ταυτόχρονα ότι δίνεται περισσότερος χώρος για παρεμβάσεις από την πλευρά του κράτους.

Τρίτον, μπορεί άραγε η χώρα μας, η οποία σε μεγάλο βαθμό απουσίαζε από τις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας, να υποκαταστήσει μέρος τους σε ένα νέο και πιο τοπικά εντοπισμένο χώρο διακίνησής τους (π.χ. εντός της ΕΕ), ώστε να βελτιώσει και να καταστήσει πιο σύνθετη την παραγωγική της δομή; Καθώς κάποια μέρη των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας θα συρρικνώνονται ή και ολόκληρες θα εγκαταλείπονται, η Ελλάδα πρέπει να διερευνήσει στα κενά που δημιουργούνται (από την απομάκρυνση των «εχθρικών» αλλά και «ουδέτερων» άλλων χωρών), ποια είναι τα σημεία που μπορεί να καλύψει κοντά στα υπαρκτά παραγωγικά της πλεονεκτήματα (δηλ. αυτά που προϋποθέτουν αναβαθμισμένο ανθρώπινο κεφάλαιο) και να επιδιώξει άμεσα να εισχωρήσει εκεί. Μάλιστα, πρέπει να επιλέξει κατά προτίμηση τα πεδία που δείχνουν να την αναβαθμίζουν τεχνολογικά και ποιοτικά, και να επιδιώξει την αύξηση της πολυπλοκότητας (complexity) της παραγωγικής της δομής, αξιοποιώντας τις υπάρχουσες δυνατότητές της (capability domain)⁴⁸, αναγκαίο προαπαιτούμενο για μια ισχυρή και μακράς διάρκειας αναπτυξιακή άνοδο. Λαμβάνοντας ίσως υπόψιν και το κριτήριο του Lee (2019) σχετικά με την προτίμηση προς τομείς με βραχείς τεχνολογικούς κύκλους (short-cycle technologies⁴⁹) για να επιτευχθεί η τεχνολογική σύγκλιση και να αποφευχθεί η παγίδα των χωρών μεσαίου εισοδήματος (middle income countries). Για παράδειγμα, μπορεί να επενδύσει περαιτέρω σε υπο-κλάδους που σχετίζονται με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (π.χ. μικρο-ηλεκτρονική, φωτονική, ενσωματωμένα συστήματα, διαστημική τεχνολογία) όπου υπάρχει αξιολόγο ανθρώπινο δυναμικό και πυρήνες δυναμικών εδραιωμένων και νεοφυών επιχειρήσεων σε επίπεδο ενδιάμεσων προϊόντων και υπηρεσιών

⁴⁸ Η πολυπλοκοποίηση μιας οικονομίας, δηλαδή η ύπαρξη πολλών κλάδων, θεωρείται ότι υποδηλώνει μια αναπτυγμένη οικονομία, βλ. μεταξύ άλλων Hidalgo, C.A., Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26): 10570-10575. Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrick, D. (2006). What you export matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1): 1-25. Hidalgo, C.A., Klinger, B., Barabasi, A.-L., & Hausmann, R. (2007). The product space conditions the development of nations. *Science*, 317(5837): 482-487.

⁴⁹ Ασφαλώς αυτό αφορά την ούτως ή άλλως εξαιρετικά περιορισμένης σημασίας μεταποίηση που εξετάζεται εδώ αυτόνομα. Ίσως μεγαλύτερης σημασίας και σίγουρα μεγαλύτερης πολιτικής δυσκολίας είναι η υιοθέτηση πολιτικών που θα επιδιώκουν τη σταδιακή μετακίνηση από κλάδους χαμηλής προστιθέμενης αξίας του ευρύτερου τομέα των υπηρεσιών προς μια νέου τύπου μεταποίηση.

(π.χ. λογισμικό) καθώς και σε τομείς σχετικούς με τον τομέα της υγείας, τις βιοεπιστήμες και τη βιοτεχνολογία, τον φαρμακευτικό κλάδο και την ιατρική τεχνολογία. Επίσης, στον Σαρωνικό εκτείνεται η περιοχή των ναυπηγείων και η ναυπηγοεπισκευαστική ζώνη. Η χώρα διαθέτει την μεγαλύτερη ναυτιλία διεθνώς, από την οποία επωφελείται ελάχιστα. Καθώς η εμπιστοσύνη διεθνώς συρρικνώνεται ίσως είναι καιρός για μια μεγάλη συμφωνία με την ελληνόκτητη ναυτιλία για να επιστρέψει μέρος της ναυπηγικής στη χώρα.

Τέλος, στο νέο διπολισμό με πολυπολικά στοιχεία, η χώρα πρέπει να αναπτύξει με δεδομένη τη συμμετοχή της στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ, μια πιο πολυμερή εξωτερική πολιτική.

ENA

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

ENA Ινστιτούτο
Εναλλακτικών Πολιτικών
Ζαλοκώστα 8, 106 71 Αθήνα,
+30 210 364 7912

info@enainstitute.org
www.enainstitute.org

** Η παρούσα δημοσίευση εκφράζει τις απόψεις
του συγγραφέα και δεν εκφράζει απαραίτητα ή
και στο σύνολό της το ENA*

